

บทที่ ๒

บทบาทของพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความหมายความเป็นมาและความสำคัญของพระอุปัชฌาย์

พระอุปัชฌาย์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับและยกย่องว่าเป็นปูชนียบุคคล และเป็นต้นแบบของบรรพชิตและคฤหัสถ์ทั่วไป ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของพระอุปัชฌาย์ไว้ ดังนี้

คำว่า “ อุปัชฌาย์ ” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี กล่าวคือ มาจาก “ อุปชฌาย ” วิเคราะห์ความหมายตามรูปศัพท์ว่า มนสา อุเปจฺจ สิสฺसानํ วชฺชาวชฺชํ ฌายตีติ อุปชฌายโย แปลว่า ผู้เฝ้าเอาใจใส่ต่อการชี้โทษและแนะนำประโยชน์แก่ลูกศิษย์ ชื่อว่า “ อุปชฌายะ ”^{๑๓}

ในภาษาไทย นิยมเขียนคำว่า “อุปชฌาย ” เป็น อุปชฌาย , อุปชฌายะ หรือ อุปชฌาย์ หมายถึง พระเถระ ผู้เป็นประธานการอุปสมบทกุลบุตรในพระพุทธศาสนา^{๑๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายของพระอุปัชฌาย์ไว้ว่า ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่ หมายถึง ผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางหมู่สงฆ์ เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่ และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป^{๑๕}

พระธรรมเจดีย์ (กี มารชิโน) กล่าวไว้ในหนังสือ นวกานูศาสนี ว่า ความหมายของพระอุปัชฌาย์^{๑๖} คือ พระเถระผู้เป็นหัวหน้าในการนำนาคเข้าหมู่ เป็นผู้รับรองในการบวชในหมู่สงฆ์ และเมื่อบวชแล้วต้องรับรองที่จะให้การศึกษาอบรมพระธรรมวินัย และจริยาวัตรที่ถูกต้องดีงามแก่พระใหม่ที่ตนบวชให้นั้น และต้องปกครองดูแลรับผิดชอบความเป็นอยู่ของเธอ ถ้าพระนวกะมีความ

^{๑๓}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๔), หน้า ๕๑๑.

^{๑๔}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๑๕.

^{๑๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๔.

^{๑๖}พระธรรมเจดีย์ (กี มารชิโน), นวกานูศาสนี, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทยการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๕๖.

ประสงค์จะไปศึกษาต่อในขณะที่ยังไม่พ้นนิสสัยตามระเบียบคณะสงฆ์ พระอุปัชฌาย์ต้องรับผิดชอบ ผากฝั่งปกครองแทนตนได้เป็นลายลักษณ์อักษร

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณมहाเถระ) ได้ให้ความหมายของพระอุปัชฌาย์^{๑๗} แปลว่า ผู้เข้าไปเพ่งด้วยใจ ซึ่งโทษน้อยใหญ่ของศิษย์ทั้งหลาย และแปลว่า เข้าไปเพ่งด้วยใจ เข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่ศิษย์ทั้งหลาย

พระธัมมานันทมหาเถระ ได้ให้ความหมายของพระอุปัชฌาย์^{๑๘} คือ ผู้มีหน้าที่สอดส่องดูแลและให้อโวาทแนะนำ สั่งสอนสัทธินิหาริก เปรียบเหมือนพ่อแม่ที่คอยดูแลเอาใจใส่ลูกๆ ในเวลานุ่งห่มจีวร ไป มา กิน ดื่ม เป็นต้น ดังมีวจนัตถะ (คำจำกัดความ) ว่า วชชาวชฺชํ อุปนชฌายตฺติติ อุปชฌายโ ย แปลว่า พระภิกษุใด ย่อมคอยสอดส่องโทษน้อยโทษใหญ่ของสัทธินิหาริก พระภิกษุนั้น ชื่อว่าพระอุปัชฌาย์

พระมหาสุทัศน์ ไชยะภา ได้ให้ความหมายของพระอุปัชฌาย์^{๑๙} คือพระเถระผู้ได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่เป็นประธานให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาประพฤติพรหมจรรย์แล้วให้การสั่งสอนปริยัติศาสนาแก่ภิกษุใหม่ที่ตนบวชให้ นั้น ดูแลรับผิดชอบ หล่อหลอมพฤติกรรมของศิษย์เหล่านั้นด้วยระเบียบ ที่เรียกว่าพระวินัย อันเป็นเครื่องขัดเกลากายวาจาให้เรียบร้อย แนะนำให้ฝึกฝนภาวนาขัดเกลากจิตใจให้สะอาด สว่างสงบด้วยสมาธิอันนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นแจ้ง ที่เรียกว่าปัญญาเพื่อความเป็นศาสนบุคคลที่ดี ดังนั้นพระอุปัชฌาย์จึงมีความหมายครอบคลุม ๓ ลักษณะ คือ

๑. เป็นผู้ที่ให้กำเนิดศาสนบุคคล คือ พระภิกษุ สามเณร โดยให้การบรรพชาอุปสมบท
๒. เป็นผู้ให้การศึกษาพระธรรมวินัยแก่พระภิกษุสามเณรผู้เป็นศิษย์ของตน
๓. เป็นผู้ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรคอยชี้แนะแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องดีงาม

อุปัชฌาย์ เขียนเป็นอักษรโรมันได้คือ Upajjhāya และในภาษาอังกฤษนิยมเรียกว่า a spiritual teacher หรือ preceptor^{๒๐}

จากความหมายในภาษาอังกฤษที่แปลคำว่า อุปัชฌาย์ เป็น a spiritual teacher นั้น เห็นได้ว่าพระอุปัชฌาย์นั้น เป็นมากกว่าคำว่า “ อาจารย์ ” หรือ “ ครู ” เพราะอุปัชฌาย์นั้นต้อง

^{๑๗} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณมहाเถระ), **สมเด็จพระเจ้า คิต-เขียน-พุทธ-เทศน์**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๘} พระธัมมานันทมหาเถระ, **อัครมหาบัณฑิตานุสรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕๐.

^{๑๙} พระมหาสุทัศน์ ไชยะภา, “บทบาทพระอุปัชฌาย์ต่อการพัฒนาคุณภาพพระภิกษุ ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระอุปัชฌาย์เถรวาทและพระอุปัชฌาย์มหานิกายในกรุงเทพมหานคร”, **บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล**, ๒๕๔๔, หน้า ๑๓.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๖.

อบรมสั่งสอนลูกศิษย์ซึ่งตนเป็นผู้ทำการอุปสมบทให้ ที่เรียกว่า “ สัทธิวาริก ” ให้ได้ประโยชน์ นอกเหนือไปจากวิชาความรู้ย่างในทางโลกทั่วไป ทั้งในรากศัพท์ที่มาจากภาษาบาลีนั้นยังหมายถึง ต้องเป็นอาจารย์ผู้คอยเพ่งโทษน้อยใหญ่ หมายถึง การอบรมดูแลปกครองและสั่งสอนให้แก่ศิษย์ที่อยู่ ภายใต้การปกครองของตน อีกทั้งต้องแนะนำประโยชน์ในภายหน้าด้วยจึงจะได้ชื่อว่าเป็น พระอุปัชฌาย์ในความหมายที่ถูกต้องบริบูรณ์

นอกเหนือไปจากนั้นพระอุปัชฌาย์เองยังมีหน้าที่รับรองผู้ประสงค์จะขออุปสมบท ซึ่งเรียกว่า “ อุปสัมปทาเปกขะ ” ว่ามีคุณสมบัติตามที่พระวินัยกำหนดและมีความประพฤติเรียบร้อย อีกทั้งยังต้องทำหน้าที่เป็นประธานในการอุปสมบทนั้นด้วย

๒.๒ บทบาทพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

การอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น แต่เดิมองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำเนินการด้วยพระองค์เอง โดยกล่าวพระวาจาว่า “ เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าว ดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด ”^{๒๑} ในกาลต่อมาจึงทรงอนุญาตให้การอุปสมบทเป็นการกสงฆ์ หมายความว่าทรงอนุญาตให้คณะสงฆ์เป็นผู้พิจารณาและดำเนินการโดยมีพระภิกษุผู้หนึ่งทำหน้าที่เป็นประธาน ซึ่งก็คือพระอุปัชฌาย์นั่นเอง ดังนั้นจึงเท่ากับว่าพระอุปัชฌาย์มีหน้าที่เปรียบได้กับการเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในการดำเนินการอุปสมบท และเป็นผู้นำอุปสัมปทาเปกขะเข้ามาสู่ชีวิตใหม่คือชีวิตในทางพระพุทธศาสนา จึงเปรียบได้กับบิดาผู้ให้ชีวิตใหม่ คือชีวิตในเพศบรรพชิต ดังที่พระพุทธเจ้าประทานโอวาทให้พระอุปัชฌาย์นั้นตั้งจิตในสัทธิวาริกเหมือนบุตร และให้สัทธิวาริกตั้งจิตในพระอุปัชฌาย์เหมือนบิดา^{๒๒}

นอกเหนือไปจากความสำคัญในประการที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น มักจะปรากฏว่า สัทธิวาริกมักจะประพฤติและปฏิบัติตามปฏิปทาของพระอุปัชฌาย์ของตนเอง ดังนั้นพระอุปัชฌาย์จึงเป็นเหมือนแม่พิมพ์และแบบอย่างให้ลูกศิษย์ของตนประพฤติและปฏิบัติตามในสิ่งที่ดีและถูกต้องตรงตามหลักพระธรรมวินัย ดังเช่น พระอุปัชฌาย์สังกัสนทนต์ ซึ่งเป็นเอตทัคคะในทางยังคนจำนวนมาก ให้เลื่อมใส ครั้งหนึ่งเมื่อท่านพาลูกศิษย์ของท่านเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เชตวันาราม พระพุทธเจ้าจึงตรัสปฏิสันถารแล้วทรงถามภิกษุรูปหนึ่งในขณะนั้นว่า “ บังสกุลจิรนั้นท่านยินดีใช้เอง หรือ “ ภิกษุรูปนั้นทูลตอบว่า ” หามิได้พระเจ้าข้า หากแต่ว่าพระอุปัชฌาย์แห่งข้าพระองค์ท่านใช้ผ้าบังสกุลอยู่เป็นนิตย์ ข้าพระองค์จึงทำตามรอยท่าน อีกทั้งท่านยังถือธุดงค์วัตร คือเที่ยวบิณฑบาต และใช้ผ้าบังสกุลเป็นวัตร ถ้ามีผู้มาขออุปสมบทกับท่านก็ต้องประพฤติอย่างท่าน ท่านจึงอุปสมบท

^{๒๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๒๒}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

ให้ “^{๒๓} ในทางกลับกันถ้าหากสัททวิหาริกของพระอุปัชฌาย์ท่านใด มิได้ประพฤตินให้เป็นที่น่าเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น ผลเสียเหล่านั้นย่อมต้องกระทบมายังตัวพระอุปัชฌาย์เองด้วยแน่นอน^{๒๔}

ในสมัยพุทธกาลนั้น ถึงแม้จะมีการใช้อักษรศาสตร์กันอย่างแพร่หลายแล้วก็ตาม^{๒๕} แต่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ยังนิยมการถ่ายทอดให้กันโดยวิธีมุขปาฐะ ซึ่งเป็นประเพณีนิยมในสมัยนั้น^{๒๖} พระภิกษุรูปใดสนใจหมวดธรรมใดก็จะทรงจำหมวดธรรมเหล่านั้นให้มีความแตกฉานแม่นยำ ต่อจากนั้นพระภิกษุนวกะคือพระใหม่ ก็จะต้องเล่าเรียนต่อมาจากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของตนจนท่องได้อย่างขึ้นใจแม่นยำและแตกฉานเช่นเดียวกันกับพระอุปัชฌาย์อาจารย์นั้นๆ ถึงแม้วิชาอักษรศาสตร์จะมีแพร่หลายก่อนช่วงสมัยพุทธกาลก็ตามแต่พระธรรมคำสั่งสอนก็นิยมท่องจำต่อ ๆ สืบกันมา^{๒๗} ดังนั้นในการเรียนรู้พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้น พระอุปัชฌาย์จึงเป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการเผยแผ่พระศาสนาในลักษณะดังกล่าว อีกทั้งยังเป็นผู้รักษาพุทธวัจนะอันบริสุทธิ์ ถ่ายทอดมาสู่อนุชนรุ่นหลังได้อย่างถูกต้องครบถ้วน ดังจะเห็นได้จากพระสงฆ์ผู้เป็นสัททวิหาริกและอันเตวาสิก ของพระมหาเถระในครั้งปฐมสังคายนา ย่อมเคารพมติพระอรหันตเจ้าผู้เป็นพระอุปัชฌาย์และครูบาอาจารย์ไม่ยอมให้มีการเพิกถอนหรือเพิ่มเติมพระธรรมวินัยเลยแม้เพียงเล็กน้อยก็ตาม^{๒๘}

จากความหมายของพระอุปัชฌาย์ดังกล่าวมา สรุปได้ว่า พระอุปัชฌาย์ หมายถึงพระเถระที่ได้รับแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็นประธานในการบรรพชาอุปสมบท และเป็นผู้มีหน้าที่สำคัญในการให้การศึกษา สอดส่องโทษ ดูแลความประพฤติ ฝึกอบรมกวดขันเอาใจใส่สัททวิหาริกให้ดำรงอยู่ในพระธรรมวินัยให้อยู่ในกรอบของศีลและมารยาทที่เรียบร้อยเป็นที่น่าเลื่อมใสและคุ้มครองสัททวิหาริกให้มีความอบอุ่นเหมือนหนึ่งว่าสัททวิหาริกเป็นลูกของตน

คุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์

องค์ประกอบหรือคุณสมบัติของพระภิกษุผู้ควรเป็นพระอุปัชฌาย์นั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างละเอียดโดยทรงกำหนดเป็น ๗ หมวด ๆ ละ ๖ ข้อ ในข้อสุดท้ายของทุก ๆ หมวดมีความ

^{๒๓} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๐

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕

ซ้ำกัน คือ ต้องเป็นพระภิกษุที่มีพรรษา ๑๐ หรือเกินกว่า ๑๐^{๒๙} ดังนั้นเมื่อตัดความที่ซ้ำกันออก คุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์จึงมีดังนี้

๑. ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอเสขะ (ศีลของพระอริยบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษาคือเป็นพระอรหันต์)

๒. ประกอบด้วยกองสมาธิอันเป็นอเสขะ

๓. ประกอบด้วยกองปัญญาอันเป็นอเสขะ

๔. ประกอบด้วยกองวิมุตติ (ความหลุดพ้น) อันเป็นอเสขะ

๕. ประกอบด้วยกองวิมุตติญาณทัสสนะ (ญาณรู้ว่าหลุดพ้น) อันเป็นอเสขะ

๖. ตนเองประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอเสขะ ชักชวนผู้อื่นในกองศีลอันเป็นอเสขะ

๗. ตนเองประกอบด้วยกองสมาธิอันเป็นอเสขะ ชักชวนผู้อื่นในกองสมาธิอันเป็นอเสขะ

๘. ตนเองประกอบด้วยกองปัญญาอันเป็นอเสขะ ชักชวนผู้อื่นในกองปัญญาอันเป็นอเสขะ

๙. ตนเองประกอบด้วยกองวิมุตติ (ความหลุดพ้น) อันเป็นอเสขะ ชักชวนผู้อื่นในกองวิมุตติอันเป็นอเสขะ

๑๐. ตนเองประกอบด้วยกองวิมุตติญาณทัสสนะ (ญาณรู้ว่าหลุดพ้น) อันเป็นอเสขะ ชักชวนผู้อื่นในกองวิมุตติญาณทัสสนะอันเป็นอเสขะ

๑๑. มีศรัทธา (ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ)

๑๒. มีhiri (ความละอายต่อบาป)

๑๓. มีโอตตปปะ (ความเกรงกลัวต่อบาป)

๑๔. ปราศจากความเพียร

๑๕. ตั้งสติมั่น

๑๖. ไม่วิบัติจากศีลในอธิศีล (ศีลขั้นสูง)

๑๗. ไม่วิบัติจากอาจารย์ (ความประพฤติ) ในอัชฌาจาร (ประพฤติขั้นสูง)

๑๘. ไม่วิบัติจากทฎฐิโนติทฎฐิ (ทฎฐิขั้นสูง)

๑๙. สดับตรับฟังมาก

๒๐. มีปัญญา

๒๑. สามารถพยาบาลเอง หรือใช้ผู้อื่นให้พยาบาลอันเตวาสิกหรือสัทธีวาริกผู้เป็นไข้

๒๒. สามารถระงับเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นให้ระงับความไม่ยินดี (ความไม่สบายใจ) ที่เกิดขึ้น

แล้ว

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๕/๑๐๔

๒๓. สามารถบรรเทา หรือให้บรรเทาความรังเกียจ (ความรำคาญ ความขี้ใจ) ที่เกิดขึ้น แล้วได้โดยธรรม

๒๔. รู้จักอาบัติ

๒๕. รู้จักการออกจากอาบัติ

๒๖. สามารถให้อันเตวาสสิก หรือสัทธีวิหาริกศึกษาในอภิสมาจาริกสิกขา (คือศึกษาใน มารยาทอันดีงาม)

๒๗. สามารถแนะนำในสิกขาอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (คือศีลข้อสำคัญๆ ที่จำเป็น จะต้องรู้สำหรับผู้บวช)

๒๘. สามารถแนะนำอิทธิธรรม (ธรรมขั้นสูง)

๒๙. สามารถแนะนำอิวินัย (วินัยขั้นสูง)

๓๐. สามารถถ่ายทอดความเห็นผิดที่เกิดขึ้นได้โดยธรรม

๓๑. รู้จักอนาบัติ (ไม่ใช่อาบัติ)

๓๒. รู้จักอาบัติเบา

๓๓. รู้จักอาบัติหนัก

๓๔. ทรงจำได้ แยกแยะได้ สวดได้ วินิจฉัยได้ดีซึ่งปาฏิโมกข์ทั้งสอง คือ ปาฏิโมกข์ของ ภิกษุและภิกษุณีโดยสูตร (โดยหลักการ) โดยอนุพยัญชนะ (โดยรายละเอียด)

๓๕. มีพรรษาครบ ๑๐ หรือเกินกว่า ๑๐

คุณสมบัติทุกข้อ ยกเว้นข้อสุดท้าย เป็นคุณสมบัติที่พระอุปัชฌาย์พึงมี ฉะนั้นจึงไม่ใช่ ข้อห้ามเด็ดขาด ถ้าหากพระอุปัชฌาย์บางรูปไม่มีคุณสมบัติในบางข้อ ก็สามารถปฏิบัติหน้าที่เป็น พระอุปัชฌาย์ได้ อนึ่งในคุณสมบัติข้อ ๑-๑๐ เป็นคุณสมบัติที่สมบูรณ์ที่สุดของการเป็นพระภิกษุและ การเป็นพระอุปัชฌาย์ เรียกได้ว่าเป็น “ พระอุปัชฌาย์ในอุดมคติ ” เพราะในคุณสมบัติของข้อ ๑ - ๑๐ ดังกล่าวเป็นคุณสมบัติเฉพาะของพระอรหันต์เท่านั้น ฉะนั้นพระอุปัชฌาย์ในระดับสมมติสงฆ์หรือ แม้อริยบุคคลชั้นรองลงมา จึงไม่จำเป็นต้องมีคุณสมบัติในข้อ ๑ - ๑๐ ก็สามารถเป็นพระอุปัชฌาย์ อุปสมบทให้แก่ผู้อื่นได้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติให้เฉพาะพระอรหันต์เท่านั้นที่เป็น พระอุปัชฌาย์ พระอริยบุคคลชั้นรองลงมาหรือแม้สมมติสงฆ์ก็สามารถเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ หากภิกษุ รูปนั้นเป็นผู้ฉลาดและสามารถ และปฏิบัติหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ที่กำหนดไว้ในพระธรรมวินัยได้ อย่างครบถ้วนบริบูรณ์

สำหรับพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติเป็นพระอุปัชฌาย์ พระพุทธเจ้าทรงประทาน “ สิทธิ ” ๓ ประการ คือ

๑. ให้อุปสมบทได้

๒. ให้นิสสัยได้ (ปกครองภิกษุอื่น)

๓. มีสามเณรรับใช้ได้

สำหรับพระภิกษุที่ขาดคุณสมบัติในการเป็นพระอุปัชฌาย์ ก็คือผู้ที่มีคุณสมบัติตรงข้ามกับคุณสมบัติ ๓๕ ประการข้างต้น ดังนั้นพระภิกษุรูปนั้นจึงไม่ควรให้อุปสมบท ไม่ควรให้หิรัญ และไม่ควรมีสามเณรรับใช้^{๓๐}

สำหรับพระภิกษุที่ขาดคุณสมบัติในการเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่ยังขึ้นให้การอุปสมบทโดยที่ตนเองไม่สามารถแนะนำฝึกสอนคนเหล่านั้นได้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสทำนายว่า เป็นอนาคตภียะประการหนึ่ง โดยตรัสมีใจความว่า ในอนาคตนั้นจะมีพระภิกษุที่ไม่มีคุณสมบัติในการเป็นอุปัชฌาย์ คือไม่ได้อบรมกาย ไม่ได้อบรมศีล ไม่ได้อบรมจิต และไม่ได้อบรมปัญญา แต่พระภิกษุเหล่านี้กลับได้เป็นพระอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทผู้อื่น เมื่อได้ให้อุปสมบทแล้วก็ไม่ได้แนะนำฝึกสอนคนเหล่านั้น เมื่อผู้อุปสมบทเหล่านั้นไม่ได้รับการอบรมกาย ไม่ได้รับการอบรมศีล ไม่ได้รับการอบรมจิต และไม่ได้รับการอบรมปัญญาให้ถูกต้อง แม้จะไม่ได้รับการอบรมดังกล่าวเลยก็จะได้เป็นพระอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทต่อสืบๆ กันไป และก็ไม่อาจแนะนำสั่งสอนผู้อุปสมบทแล้วในศีล ในสมาธิ และในปัญญา ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทแล้วเหล่านั้นก็จะเป็นผู้ซึ่งไม่ได้อบรมกาย ไม่ได้อบรมศีล ไม่ได้อบรมจิต และไม่ได้อบรมปัญญาเช่นกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เองทำให้พระวินัยมัลลทิน เพราะพระธรรมคำสั่งสอนไม่ได้รับการแนะนำสั่งสอนอย่างถูกต้อง และพระธรรมมัลลทินก็เพราะพระมีวินัยมัลลทินเช่นกัน ภัยดังกล่าวนี้ ยังไม่ได้เกิดขึ้นในขณะนี้ แต่จะเกิดขึ้นในเวลาต่อไป

ดังนั้นพระภิกษุที่ขาดคุณสมบัติในการเป็นพระอุปัชฌาย์ จึงไม่ควรอย่างยิ่งที่จะให้อุปสมบทแก่ผู้อื่น เพราะนอกจากตนเองไม่สามารถแนะนำฝึกสอนคนเหล่านั้นไปแล้ว ยังทำให้พระวินัยมัลลทิน และเกิดสัทธรรมปฏิรูปซึ่งเป็นภัยอย่างยิ่งแก่พระพุทธศาสนา

โดยสรุปคุณสมบัติทั้งหมดของพระภิกษุผู้ควรเป็นพระอุปัชฌาย์นั้นก็คือ เป็นผู้ฉลาด และสามารถ หมายความว่า เป็นผู้ฉลาดในธรรมและวินัย สามารถอบรมสั่งสอนธรรมและวินัยนั้น รวมถึงการปกครองดูแลพระภิกษุในการปกครองของตนได้อย่างดี และคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งซึ่งจะขาดไม่ได้ ก็คือต้องเป็นผู้มีพรรษาดังแต่ ๑๐ พรรษาขึ้นไป การกำหนดเกณฑ์พรรษาดังกล่าวนี้ มีที่มาจากเหตุผลตามวินัยซึ่งถือว่าพระภิกษุที่มีพรรษาดังแต่ ๑๐ พรรษาขึ้นไปถือเป็นพระเถระ มีความมั่นคงในพระศาสนา และมีความรู้ความสามารถในการดูแลตนเองได้เป็นอย่างดี ฉะนั้น จึงมีความรู้ความสามารถในการปกครองดูแลสั่งสอนผู้อื่นได้ด้วย

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๔/๑๒๓ - ๑๒๔.

๒.๓ บทบาทพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในสังคมไทย

คุณสมบัติตามกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ ๑๗ (พ.ศ. ๒๕๓๖) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์ ดังนี้

๑. มีตำแหน่งในทางปกครองชั้นเจ้าอาวาสขึ้นไป เว้นแต่พระอารามหลวง
๒. มีพรรษาพ้น ๑๐
๓. ไม่เป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ หรืออาพาธเป็นโรคติดต่อ เช่น โรคเรื้อน หรือวัณโรคในระยะอันตราย
๔. มีประวัติความประพฤติดีงาม
๕. เป็นที่นับถือของประชาชน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์
๖. เป็นเปรียญ (๓ ประโยคขึ้นไป) หรือนักธรรมเอก เว้นแต่ในบางถิ่นซึ่งเจ้าคณะพิจารณาเห็นสมควรผ่อนผัน
๗. มีความสามารถฝึกฝนสอนผู้อยู่ในปกครองให้เป็นภิกษุสามเณรที่ดีตามพระธรรมวินัย และระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์^{๓๑}

เมื่อพิจารณาจากคุณสมบัติเหล่านี้ จะเห็นได้ว่า คณะสงฆ์ไทยได้กำหนดเกณฑ์คุณสมบัติขั้นพื้นฐานของพระอุปัชฌาย์เท่านั้น ซึ่งอนุโลมตามหลักพระธรรมวินัย เป็นคุณสมบัติที่สังคมไทยยอมรับในปัจจุบัน สรุปได้ ๒ ประการ^{๓๒} ดังนี้

๑. คุณสมบัติที่เป็นอัตตสมบัติ
 - ก) หลักเกณฑ์ความรู้และความสามารถ ระเบียบคณะสงฆ์ฉบับนี้กำหนดวุฒิทางการศึกษาปริยัติธรรมแผนกบาลีหรือนักธรรมของผู้จะดำรงตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ว่าต้องเป็นเปรียญธรรมชั้นใดชั้นหนึ่ง หรือจบนักธรรมชั้นเอก เพราะท่านผู้มีภูมิความรู้ชั้นนี้สามารถทำอุปสมบทกรรมให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์
 - ข) หลักเกณฑ์ความสมบูรณ์ทางกายภาพ พระภิกษุผู้จะเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ต้องมีความสมบูรณ์ทางร่างกายไม่เป็นคนพิการทุพพลภาพไร้ความสามารถไม่มีจิตวิปริตผิดปกติมีร่างกายสมประกอบหรือไม่อาพาธด้วยโรคติดต่อที่ร้ายแรง เช่น โรคเรื้อน หรือวัณโรคที่กำลังระบาดอยู่ในระยะอันตรายเพราะโรคเหล่านี้เป็นอันตรายยิภคธรรมสำหรับผู้จะบวช พระอุปัชฌาย์จะต้องมีร่างกายและจิตใจสมบูรณ์เยี่ยงคนธรรมดา ถ้าร่างกายและจิตใจไม่สมบูรณ์ แม้เป็นพระอุปัชฌาย์

^{๓๑} กรมการศาสนา, **แถลงการณ์คณะสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖๔ – ๓๗๐.

^{๓๒} พระมหาสุทัศน์ ไชยะภา, “บทบาทพระอุปัชฌาย์ต่อการพัฒนาคุณภาพพระนวกะ ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระอุปัชฌาย์เถรวาทและพระอุปัชฌาย์มหานิกายในกรุงเทพมหานคร”, **บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล**, ๒๕๔๔, หน้า ๔๗ – ๔๘.

อยู่แล้วก็ต้องให้ระงับหน้าที่พระอุปชฌาย์ด้วยเหตุว่าคุณสมบัติถ้าไม่มีกฎเกณฑ์ข้อนี้แล้วศาสนา บุคคลระดับแนวหน้าก็จะไม่เป็นที่ศรัทธาเลื่อมใส ไม่น่าเคารพกราบไหว้ของประชาชน นำความเสื่อม มาให้แก่พระศาสนาและสังคมพลได้

ค) หลักเกณฑ์พฤติกรรมหรือประวัติส่วนตัว คุณลักษณะข้อนี้เป็นลักษณะภายใน ซึ่งพระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาจะต้องตรวจสอบก่อนเสนอชื่อเข้ารับการฝึกซ้อมอบรม สอบความรู้ และแต่งตั้งเป็นพระอุปชฌาย์ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการติฉินนินทาภายหลัง พระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่ง พระอุปชฌาย์จะต้องมีความประพฤติดีงามตามหลักแห่งพระธรรมวินัย คือถึงพร้อมด้วยศีลาจารวัตร และเป็นต้นแบบของบรรพชิตและคฤหัสถ์

ง) หลักเกณฑ์อายุพรรษา พระพุทธเจ้าทรงให้พระสงฆ์เคร่งครัดและกันด้วยระยะเวลา ที่บวช ที่เรียกว่า พรรษา ไม่ใช่ตามวัยวุฒิ คุณสมบัติด้านพรรษานี้ถือเป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญที่สุด เพราะผู้จะเป็นพระอุปชฌาย์ได้จะต้องเป็นผู้มีความมั่นคงในพระศาสนาพอควรพระภิกษุผู้จะได้รับ แต่งตั้งให้เป็นพระอุปชฌาย์ท่านกำหนดไว้ ๑๐ พรรษาขึ้นไปซึ่งถือว่าตั้งอยู่ในเถรภูมิ

๒. คุณสมบัติที่เป็นปรกติสมบัติ

คุณลักษณะของพระอุปชฌาย์ข้อนี้ เป็นตำแหน่งทางการปกครองโดยเฉพาะ กฎมหาเถร สมคมกำหนดให้เป็นพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสขึ้นไปเป็นพระอุปชฌาย์ เว้นพระอารามหลวง ซึ่งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสถ้ามีคุณสมบัติครบถ้วนก็สามารถได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปชฌาย์ ได้ ทั้งนี้เพราะอารามหลวงบางแห่งใหญ่โตมีพระภิกษุสามเณรจำนวนมาก การปกครองจำต้องมี ผู้รับภาระช่วยเหลือเจ้าอาวาส ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งพระอุปชฌาย์จึงมีตำแหน่งทาง การปกครอง คือ ตำแหน่งเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส หรือผู้ช่วยอาวาสด้วย ตำแหน่งปกครองเหล่านี้ มีส่วนสร้างสรรค์ประโยชน์แก่สังคมสงฆ์และประชาชนบำเพ็ญสาธารณประโยชน์และสั่งสอน ประชาชน ซึ่งพระธรรมวโรดม กล่าวว่า^{๓๓} พระอุปชฌาย์เป็นพระสังฆาธิการ เพราะสังฆาธิการเท่านั้น จึงเสนอขอแต่งตั้งเป็นพระอุปชฌาย์ได้

พระอุปชฌาย์เป็นพระสังฆาธิการระดับผู้ปกครองที่มีบทบาทมากที่สุดต่อการหล่อหลอม กล่อมเกล่าพระสงฆ์ทุกระดับชั้น ตั้งแต่สัทธิวิหาริกของตนและพระภิกษุสามเณรภายในวัดที่ตน ปกครอง ดังนั้น จึงต้องมีคุณสมบัติของเจ้าอาวาสส่วนหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคุณสมบัติของ เจ้าอาวาส ไว้ว่า^{๓๔}

๑. เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยมารยาท เพียบพร้อมด้วยวัตร

๒. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ

^{๓๓} พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน). **คู่มืออุปชฌาย์**, หน้า ๕๐.

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๒๙/๓๖/๓๗๓ - ๓๗๔.

๓. เป็นผู้ประพฤติขัดเกลา ยินดีในการหลีกเร้น
๔. เป็นผู้ยินดีในกัลยาณธรรม มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ
๕. มีปัญญา ไม่โง่เขลา

คุณสมบัติเหล่านี้ถือเป็นคุณธรรมพื้นฐานของเจ้าอาวาส เพื่อส่งเสริมให้การปฏิบัติหน้าที่พระอุปัชฌาย์ของตนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทั้งเกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่เจ้าอาวาส เช่น การบำรุงรักษาวัดวาอาราม การอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยและการปกครองพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ในวัด

จากการศึกษาคุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์ข้างต้นสรุปได้ว่า คุณสมบัติแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) คุณสมบัติตามพระวินัย คือมีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัศนะ มีศรัทธา มีหิริโอตตัปปะ มีความเพียร มีสติ มีมารยาทงดงาม เป็นสัมาทิภูริ ขวนขวายช่วยเหลือสัตว์วิหาริก ยามเจ็บป่วย รู้จักอาบัติหนักอาบัติเบา รู้จักวิธีออกจากอาบัติ มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ พรรษาขึ้นไป และ (๒) คุณสมบัติตามกฎหมายเถรสมาคม คือเป็นพระสังฆาธิการปกครองมีตำแหน่งเจ้าอาวาสขึ้นไป (ยกเว้นแต่พระอารามหลวงอาจเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสหรือรองเจ้าอาวาสก็ได้) ต้องไม่มีร่างกายทุพพลภาพ มีประวัติด่าง เป็นที่นับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นผู้มีความรู้ด้านพระธรรมวินัย และมีความสามารถฝึกอบรมให้การศึกษาพระภิกษุสามเณรให้ปฏิบัติดีตามพระธรรมวินัยกฎหมายและระเบียบของคณะสงฆ์

๒.๓.๑ เขตพระอุปัชฌาย์

พระอุปัชฌาย์จะให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรได้ภายในเขตที่รับผิดชอบในเขตการให้การบรรพชาอุปสมบทตามที่ระบุไว้ในตราตั้งหรือเขตอำนาจที่ตนปกครองในปัจจุบันดังต่อไปนี้

๑. เจ้าอาวาส ภายในวัดตน
๒. เจ้าคณะตำบล ภายในเขตตำบลของตน
๓. เจ้าคณะอำเภอ ภายในเขตอำเภอของตน
๔. เจ้าคณะจังหวัด ภายในเขตจังหวัดของตน

พระอุปัชฌาย์ที่ดำรงตำแหน่งประธานและกรรมการมหาเถรสมาคม ไม่จำกัดเขตถ้าไม่มีคำสั่งเป็นอย่างอื่น พระอุปัชฌาย์ผู้เป็นกิตติมศักดิ์ในตำแหน่งปกครอง ให้บรรพชาอุปสมบทได้ในเขตอนุรูปแก่ตำแหน่งปกครองเดิมของตน ตลอดเวลาที่ตนยังพำนักอยู่ในวัดหรือในเขตปกครองนั้น เว้นแต่เป็นเจ้าคณะภาคกิตติมศักดิ์ แม้มิได้อยู่ในเขตที่ตนเคยปกครองก็ให้บรรพชาอุปสมบทในเขตที่ตนเคยปกครองนั้นได้ พระอุปัชฌาย์ผู้ลาออกจากตำแหน่งหรือพ้นจากตำแหน่งหรือถูกให้ออกจากตำแหน่งในทางปกครองและไม่ได้เป็นกิตติมศักดิ์ แต่ยังคงเป็นเจ้าอาวาสให้เป็นพระอุปัชฌาย์ได้เฉพาะ

ในวัดของตน พระอุปัชฌาย์จะให้บรรพชาอุปสมบทนอกเขตของตนได้ ต้องขออนุญาตหรือได้ขอและรับอนุญาตเป็นกรณีพิเศษเป็นลายลักษณ์อักษรจากเจ้าคณะภาคเจ้าสังกัดเป็นครั้งคราว^{๓๕}

สรุปได้ว่า พระอุปัชฌาย์จะให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรได้เฉพาะในเขตพื้นที่การปกครองคณะสงฆ์ที่ตนมีอำนาจปกครองเท่านั้น ยกเว้นแต่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของเขตการปกครองคณะสงฆ์อื่นเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้นจึงจะให้การบวชในเขตการปกครองคณะสงฆ์อื่นได้

๒.๓.๒ จริยาของพระอุปัชฌาย์

จากกฎหมายเถรสมาคม ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์ ฉบับที่ ๑๗ พ.ศ. ๒๕๓๖ พระอุปัชฌาย์จึงต้องเคร่งครัดในการรักษาจริยาของพระอุปัชฌาย์ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงามและเป็นที่น่าศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป จริยาของพระอุปัชฌาย์ มีดังนี้

๑. พระอุปัชฌาย์ ต้องเอื้อเฟื้อ สว่าง ประพฤติ ตามพระธรรมวินัย และกฎหมายเถรสมาคมอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นแบบอย่างอันดีของสัทธิวิหาริก

๒. พระอุปัชฌาย์ ต้องปฏิบัติหน้าที่ตามคำ สั่ง หรือคำ แนะนำ ชี้แจงของพระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชา ซึ่งสั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย และกฎหมายเถรสมาคม

๓. พระอุปัชฌาย์ ต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความระมัดระวัง มิให้บรรพชาอุปสมบทกรรมวิบัติบกพร่องไม่ว่าด้วยเหตุใดๆ^{๓๖}

สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ทรงปกครองดูแลพระอุปัชฌาย์ด้วยพระองค์เองโดยยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นแนวปฏิบัติ นอกจากนั้นยังได้ทรงมอบหมายให้พระเถระผู้ใหญ่เป็นผู้คอยดูแลสอดส่องความประพฤติของพระสงฆ์อีกชั้นหนึ่ง หากเกิดความเสียหายขึ้นพระองค์ก็ทรงชำระบัญญัติสิกขาบทเพื่อไม่ให้ปฏิบัติต่อไปการรักษาจริยาของพระอุปัชฌาย์มีกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติที่กำหนดไว้ในกฎหมายเถรสมาคม ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์ ฉบับที่ ๑๗ (พ.ศ. ๒๕๓๖) ข้อที่ ๓๒ ว่าให้พระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีหน้าที่ควบคุมดูแล แนะนำชี้แจงหรือสั่งพระอุปัชฌาย์ในเขตบังคับบัญชาของตน ให้ปฏิบัติตามจริยาของพระอุปัชฌาย์โดยเคร่งครัด^{๓๗}

จากกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ ๑๗ ดังกล่าว จะเห็นว่าคณะสงฆ์ไทยได้กำหนดการรักษาจริยาให้เป็นหน้าที่ของพระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาตามลำดับ ๓ แนวทาง ดังนี้

๑. ต้องควบคุม คือ กำกับดูแลเอาใจใส่การปฏิบัติหน้าที่พระอุปัชฌาย์ในเขตบังคับบัญชาของตน เพื่อให้พระอุปัชฌาย์แต่ละรูปปฏิบัติตามจริยาพระอุปัชฌาย์ คือตามหลักพระธรรมวินัย กฎหมาย ระเบียบมหาเถรสมาคม รวมทั้งจารีตคณะสงฆ์โดยเคร่งครัด

^{๓๕} กรมการศาสนา. แฉลงการณ์คณะสงฆ์, หน้า ๓๖๗ – ๓๖๘.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖๘

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖๘.

๒. ต้องคอยชี้แจง แนะนำวิธีการปฏิบัติหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ในเขตบังคับบัญชาของตน เช่น ฝึกซ้อมสาธิตวิธีการปฏิบัติหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ตามระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์ หรือ ขยายความที่สลับเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ด้วยวิธีต่างๆ เช่น การจัดการประชุม เจริญวิชาการเพื่ออธิบายกฎหมายอาญาแพ่ง ทังที่เป็นระเบียบวิธีปฏิบัติและข้อห้ามให้พระอุปัชฌาย์ใน เขตปกครองมีความรู้ความเข้าใจชัดเจนเพื่อให้ปฏิบัติได้ถูกต้องตามระเบียบคณะสงฆ์

๓. ต้องสั่งให้พระอุปัชฌาย์ผู้ใต้บังคับบัญชาของตน ปฏิบัติตามจริยาพระอุปัชฌาย์ โดยเคร่งครัด การสั่งการนี้ใช้เมื่อเห็นข้อบกพร่อง แนะนำชี้แจงแล้วยังไม่ได้ผลหากปล่อยไว้อาจเป็น เหตุให้ละเมิดจริยาได้จึงใช้วิธีการสั่งการ การรักษาจริยานี้เป็นหลักปฏิบัติของพระสังฆาธิการ ผู้บังคับบัญชา เพื่อควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ในเขตปกครองของตน พร้อมให้ คำแนะนำชี้แจงข้อที่ผิดพลาดและสั่งการเพื่อให้อยู่ในกรอบจริยาพระอุปัชฌาย์อย่างเคร่งครัด ว่าโดยตรงเฉพาะพระอุปัชฌาย์ในเขตบังคับบัญชาของตน โดยอ้อมรวมถึงพระอุปัชฌาย์ในเขตอื่น ที่เข้ามาทำหน้าที่พระอุปัชฌาย์ในเขตของตน

๒.๓.๓ การละเมิดจริยาของพระอุปัชฌาย์

จริยาของพระอุปัชฌาย์ เป็นข้อบังคับเกี่ยวกับความประพฤติและการปฏิบัติหน้าที่ของ พระอุปัชฌาย์ที่ต้องเคารพใส่ใจเพื่อเคร่งครัด เพื่อเป็นแบบอย่างอันดีแก่สหธรรมิกของตนหาก ละเมิดจะมีความผิดฐานละเมิดจริยาของพระอุปัชฌาย์ต้องยึดถือปฏิบัติร่วมกันในการปฏิบัติหน้าที่ ของพระอุปัชฌาย์ เพื่อความเจริญแห่งสังฆมณฑลพระอุปัชฌาย์รูปใด ปฏิบัติหน้าที่โดยละเมิดจริยา ต้องได้รับโทษฐานละเมิดจริยา ของพระอุปัชฌาย์ อย่างใดอย่างหนึ่งตามกฎหมายอาญาแพ่ง มีดังนี้

๑. ให้ถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่พระอุปัชฌาย์

ข้อนี้เป็นโทษสถานหนักที่สุดสำหรับพระอุปัชฌาย์ จะทำได้ในกรณีที่พระอุปัชฌาย์ละเมิด จริยาโดยจงใจให้บรรพชาอุปสมบทแก่บุคคลต้องห้ามตามระเบียบคณะสงฆ์ ๗ จำพวก คือ

- ก) คนทำผิดหนีอาญาแผ่นดิน
- ข) คนหลบหนีราชการ
- ค) คนต้องหาในคดีอาญา
- ง) คนเคยถูกตัดสินจำคุกโดยฐานเป็นผู้ร้าย
- จ) คนถูกห้ามอุปสมบทเด็ดขาด เช่น คนมีเพศบกพร่อง เป็นต้น
- ฉ) คนมีโรคติดต่อที่น่ารังเกียจ เช่น วัณโรคในระยะอันตราย
- ช) คนมีอวัยวะพิการจนไม่สามารถปฏิบัติกิจพระศาสนาได้

การปฏิบัติเช่นนี้ถือเป็นความผิดร้ายแรง ในกรณีเช่นนี้ ให้พระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชา ของพระอุปัชฌาย์รูปนั้น รายงานโดยลำดับจนถึงผู้มีอำนาจแต่งตั้ง เพื่อจะได้สอบสวนหรือ

ตั้งคณะกรรมการขึ้นสอบสวน เมื่อสอบสวนได้ความจริงแล้ว ให้สั่งถอดถอนได้ จำแนกเป็น ๒ ประการ คือ

๑. พระอุปฌาย์ผู้มีตำแหน่งต่ำกว่าเจ้าคณะจังหวัด ยกเว้นเจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง เจ้าคณะใหญ่เป็นผู้สั่งถอดถอน

๒. พระอุปฌาย์ผู้มีตำแหน่งตั้งแต่เจ้าคณะจังหวัดขึ้นไป เจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง สมเด็จพระสังฆราชทรงสอบสวน เมื่อสอบสวนแล้วได้ความจริงตามรายงานที่เสนอก็เป็นผู้ทรงถอดถอน

แต่ระหว่างที่ยังไม่มีคำสั่งถอดถอนของสมเด็จพระสังฆราชหรือเจ้าคณะใหญ่ พระสงฆ์ผู้บังคับบัญชาเหนือเห็นสมควร ก็สามารถสั่งพักหน้าที่พระอุปฌาย์ก่อนได้ ถ้าพระอุปฌาย์รูปนั้นดำรงตำแหน่งพระสังฆาธิการต่ำกว่าเจ้าคณะจังหวัด ให้เจ้าคณะสั่งพักหน้าที่พระอุปฌาย์

๑. ให้ระงับหน้าที่พระอุปฌาย์ชั่วคราวไม่เกิน ๒ ปี

๒. เรียกตัวมาอบรมชั่วคราวไม่เกิน ๒ ปี

๓. ให้ทำทัณฑ์บน

๔. ดำเนินทำเป็นลายลักษณ์อักษร

โทษทั้ง ๔ สถานนี้ ถือเป็นความผิดไม่ร้ายแรงเหมือนข้อแรก มีลักษณะการลงโทษลดหย่อนกันตามลำดับ เมื่อพระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชา พิจารณาเห็นสมควรลงโทษเบาสถานเดียวหรือหลายสถานโดยสมควรแก่ความผิด

การให้ถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่พระอุปฌาย์นั้น จะทำได้ต่อเมื่อพระอุปฌาย์ละเมิดจรรยาโดยจงใจให้บรรพชาอุปสมบทแก่คนต้องห้าม ในกรณีเช่นนี้ให้พระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาของพระอุปฌาย์รูปนั้น รายงานโดยลำดับจนถึงผู้มีอำนาจแต่งตั้ง เมื่อได้สอบสวนและได้ความจริงตามรายงานนั้นแล้ว ให้ผู้มีอำนาจแต่งตั้งถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่พระอุปฌาย์^{๓๘}

๒.๓.๔ การระงับการปฏิบัติหน้าที่ของพระอุปฌาย์

พระอุปฌาย์พ้นจากความเป็นพระอุปฌาย์ และไม่มีหน้าที่ให้การบรรพชาอุปสมบทได้ในเมื่อพระอุปฌาย์มีลักษณะ ดังนี้

๑. พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ในทางปกครอง และมีได้เป็นกิตติมศักดิ์ในตำแหน่งนั้นๆ หรือถูกให้พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ในทางปกครอง

๒. ขาดคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง

๓. ถูกเป็นจำเลยในอธิกรณ์ที่มีโทษถึงให้สึก และอยู่ในระหว่างไต่สวนพิจารณาวินิจัย

๔. ถูกถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่พระอุปฌาย์

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗๐.

การรับหน้าที่พระอุปฌาย์ของพระสังฆาธิการตำแหน่งต่ำกว่าชั้นเจ้าคณะอำเภอ ให้พระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาของพระอุปฌาย์รูปนั้นรายงานตามลำดับจนถึงเจ้าคณะจังหวัด เพื่อพิจารณาสั่งรับจากหน้าที่พระอุปฌาย์ ถ้าเป็นเจ้าคณะอำเภอให้เจ้าคณะจังหวัดสั่งรับจากหน้าที่พระอุปฌาย์ ส่วนพระสังฆาธิการตำแหน่งตั้งแต่เจ้าคณะจังหวัดขึ้นไป ให้ผู้บังคับบัญชาเหนือพิจารณาสั่งรับ^{๓๙}

สรุปว่า พระอุปฌาย์จะพ้นจากหน้าที่พระอุปฌาย์ได้นั้นจะต้องมีความผิดหรือพ้นจากตำแหน่งการปกครองคณะสงฆ์ ขาดคุณสมบัติของความเป็นพระอุปฌาย์ มีอธิกรณ์อยู่ในชั้นไต่สวนมูลฟ้อง และถูกเจ้าคณะผู้ปกครองมีวินิจฉัยให้พ้นจากการปฏิบัติหน้าที่พระอุปฌาย์จึงจะพ้นจากหน้าที่ของพระอุปฌาย์ได้

๒.๓.๕ การแต่งตั้งพระอุปฌาย์

ปัจจุบันคณะสงฆ์ได้ยึดหลักกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๑๗ (๒๕๓๖) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปฌาย์และระเบียบมหาเถรสมาคม กำหนดวิธีการปฏิบัติในหน้าที่พระอุปฌาย์ พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นหลักปฏิบัติในการแต่งตั้งพระอุปฌาย์ ซึ่งกระบวนการนี้เป็นหน้าที่ของพระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาเป็นผู้เลือก ดังนี้

๑. ตั้งรองเจ้าคณะจังหวัด หรือเจ้าคณะอำเภอเป็นพระอุปฌาย์ ให้เจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้เสนอรายงานรับรองขอแต่งตั้ง

๒. ตั้งรองเจ้าคณะอำเภอ หรือเจ้าคณะตำบลเป็นพระอุปฌาย์ ให้เจ้าคณะอำเภอเป็นผู้เสนอรายงานรับรองขอแต่งตั้ง

๓. ตั้งรองเจ้าคณะตำบล หรือเจ้าอาวาส (วัดราษฎร์) เป็นพระอุปฌาย์ ให้เจ้าคณะตำบลเป็นผู้เสนอรายงานรับรองขอแต่งตั้ง

๔. การแต่งตั้งเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค หรือเจ้าคณะจังหวัด เป็นพระอุปฌาย์ ให้ผู้บังคับบัญชา รายงานตามลำดับ เพื่อสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งตามมติของมหาเถรสมาคม การแต่งตั้งพระสังฆาธิการผู้เป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงเป็นพระอุปฌาย์ เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาเลือกแล้วเสนอรายงานรับรองตามลำดับเพื่อทรงแต่งตั้ง

การพิจารณาแต่งตั้งพระอุปฌาย์นั้น คณะสงฆ์ไทยได้ดำเนินการเป็นขั้นตอนตามลำดับอาวุโสทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิ เมื่อพระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาเหนือตนได้พิจารณาคัดเลือกผู้มีคุณสมบัติครบถ้วนแล้ว ทำรายงานรับรองคุณสมบัติและเสนอไปยังผู้บังคับบัญชาตามลำดับเพื่อพิจารณาแล้วเสนอต่อไปจนถึงเจ้าคณะภาค เมื่อเจ้าคณะภาคได้รับรายงานรับรองขอแต่งตั้งแล้ว

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖๘ – ๓๖๙.

ต้องดำเนินการฝึกซ้อมบอรมและสอบความรู้พระอุปฌาย์ก่อนเสนอเจ้าคณะใหญ่เพื่อขอแต่งตั้งในการปฏิบัติเจ้าคณะภาคทุกภาคในคณะสงฆ์ได้กำหนดฝึกซ้อมบอรมสอบความรู้ร่วมกันที่คณะสงฆ์กำหนดขึ้นคือ วัดสามพระยา กรุงเทพฯ สำหรับหลักสูตรที่ผู้เข้าบอรมจะต้องสอบทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ

๒.๓.๖ หน้าที่ของพระอุปฌาย์ต่อสัทธวิहारิก

พระอุปฌาย์มีหน้าที่ที่จะพึงกระทำต่อสัทธวิहारิกตามพระวินัยแบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ

๑. ด้านการจัดการศึกษา

ด้านการจัดการศึกษา สัทธวิहारิกเมื่ออยู่ในการดูแลของพระอุปฌาย์นั้นจะต้องได้รับการศึกษาทั้งพระธรรมวินัยและวิชาการอื่นๆ ซึ่งการให้สัทธวิहारิกมีการศึกษานั้น เป็นหน้าที่ของพระอุปฌาย์โดยตรงที่จะต้องให้การศึกษแก่สัทธวิहारิกซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของตน การศึกษาการบอรมสั่งสอน คือการเล่าเรียนพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎก นับเป็นหน้าที่หลักของพระภิกษุ โดยการจัดให้มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมให้พระภิกษุได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี การบอรมสั่งสอนพระธรรมวินัย คือการจัดให้มีการบอรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่พระภิกษุตามวิธีการที่กำหนดในคำสั่งมหาเถรสมาคมเรื่องให้พระภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย และจัดให้การบอรมสั่งสอนในรูปแบบอื่นๆ^{๔๐}

หน้าที่ของพระอุปฌาย์ด้านการจัดการศึกษาแก่สัทธวิहारิก พระอุปฌาย์พึงเอาใจใส่การศึกษาของศิษย์ นอกจากจะมีหน้าที่สั่งสอนพระธรรมวินัยแก่ศิษย์แล้วพระอุปฌาย์พึงเอาใจใส่ความก้าวหน้าทางการศึกษาทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติของศิษย์ด้วย เพราะปัจจุบันระบบการศึกษาอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การศึกษาแผนกสามัญศึกษา และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและนักธรรม ซึ่งอนุโลมระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ระบบทั้ง ๒ นี้ พระอุปฌาย์ไม่ได้สั่งสอนโดยตรง แต่พึงเอาภาระสนับสนุนช่วยเหลือศิษย์ให้มีโอกาสเจริญก้าวหน้าทางการศึกษาทุกด้านอีกด้วย^{๔๑}

พระอุปฌาย์จะต้องจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม ซึ่งระบบการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น ได้แบ่งระบบการศึกษาของคณะสงฆ์เป็น ๔ ประเภท ดังนี้^{๔๒}

๑. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒.

^{๔๑} พระมหาสุทัศน์ ไชยะภา, “บทบาทพระอุปฌาย์ต่อการพัฒนาคุณภาพพระภิกษุ ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระอุปฌาย์เถรวาทและพระอุปฌาย์มหายานในกรุงเทพมหานคร”, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔, หน้า ๑๕๖.

^{๔๒} กรมการศาสนา. แฉลงการณ์คณะสงฆ์, หน้า ๒๔๘.

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงริเริ่มให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่ขึ้นอีกหลักสูตรหนึ่ง นอกเหนือจากการศึกษาภาษาบาลีเรียกว่า นักระรม การศึกษาชนิดนี้แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ

๑.๑ นักระรมชั้นตรี ศึกษา ๔ วิชา คือ วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม (วิธีเทศน์) วิชาพุทธประวัติ วิชาอนุพุทธประวัติ และวิชาวินัย (เน้นภิกขุปาติโมกข์)

๑.๒ นักระรมชั้นโท ศึกษา ๔ วิชา คือ วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม (วิธีเทศน์) วิชาพุทธประวัติ วิชาอนุพุทธประวัติ และวิชาวินัย (เน้นมารยาทและอาจารย์)

๑.๓ นักระรมชั้นเอก ศึกษา ๔ วิชา คือ วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม วิชาธรรม วิชาพุทธานุพุทธประวัติ (ประวัติพระพุทธเจ้าพระสาวก) และวิชาวินัยเน้นเรื่องสมา การทำสังฆกรรม การบวช และการอยู่ปริวาส

๒. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นการศึกษาที่มีมาแต่สมัยสุโขทัยได้สืบทอดต่อกันมาจนถึงสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ สมัยเดิมแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ บาเรียนตรีศึกษาเกี่ยวกับพระสูตรตันตปิฎก บาเรียนโทศึกษาเกี่ยวกับพระวินัยปิฎก และบาเรียนเอกศึกษาเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระสังฆราช (มี) ได้ขยายการเรียนภาษาบาลีจาก ๓ ชั้น เป็น ๙ ชั้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๓ คือ

๒.๑ ประโยค ๑-๒ และเปรียญธรรม ๓ ประโยค ศึกษาไวยากรณ์บาลี แพลมครเป็นไทย และวิชาสัมพันธ์ไทย กำหนดให้ใช้หนังสืออัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑-๘

๒.๒ เปรียญธรรม ๔ ประโยค ศึกษาวิชาแปลมครเป็นไทย โดยใช้หนังสือมัจฉลัตถทีปนี ภาค ๑ และวิชาแปลไทยเป็นมคร โดยอาศัยหนังสืออัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑

๒.๓ เปรียญธรรม ๕ ประโยค ศึกษาวิชาแปลมครเป็นไทย ใช้หนังสือมัจฉลัตถทีปนี ภาค ๒ และวิชาแปลไทยเป็นมคร ใช้หนังสืออัมมปัทฏฐกถา ภาค ๒-๔

๒.๔ เปรียญธรรม ๖ ประโยค ศึกษาแปลมครเป็นไทย ใช้หนังสือสมันตปาสาทิกา ภาค ๓- ๔ และ ๕ และวิชาแปลไทยเป็นมคร ใช้หนังสืออัมมปัทฏฐกถาภาค ๕-๘

๒.๕ เปรียญธรรม ๗ ประโยค ศึกษาวิชาแปลมครเป็นไทย ใช้หนังสือสมันตปาสาทิกา ภาค ๑ และ ๒ วิชาแปลไทยเป็นมคร ใช้หนังสือมัจฉลัตถทีปนี ภาค ๑

๒.๖ เปรียญธรรม ๘ ประโยค ศึกษาวิชาแต่งฉันทมคร บังคับ ๓ ฉันท์ใน ๖ ฉันท์ คือ ปุญญาวตฺร อิทธิวิเชียร อุเบกขวิเชียร อินทรวงศ์ วังสภูณฉันท์ แลวสันตติลลิก สมันตปาสาทิกา ภาค ๑

๒.๗ เปรียญธรรม ๙ ประโยค ศึกษาวิธีแต่งไทยเป็นมคร ดุจเรียงความภาษาบาลี วิชาแปลมครเป็นไทย ใช้หนังสืออภิธัมมัตถวิภาวินี และวิชาแปลไทยเป็นมคร ใช้หนังสือวิสุทธิมรรค

๓. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา คณะสงฆ์ได้เห็นความจำเป็นของการศึกษาสายสามัญ อันจะเสริมให้การศึกษาของพระภิกษุสามเณรเต็มรูปโดยต้องกววิชา

จึงได้เสนอกระทรวงศึกษาธิการเพื่อจัดทำหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้จัดทำหลักสูตรแล้วจึงได้เสนอความเห็นชอบและความร่วมมือของคณะสงฆ์จึงได้ประกาศใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญขึ้น เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๑๕ หลักสูตรผสมผสานระหว่างสายสามัญ บาลี และธรรม ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาตอนปลาย ถึงระดับมัธยมศึกษาทั้งต้นและปลาย ตั้งแต่ ๒๕๑๕ เป็นต้น

๔. การศึกษาระดับอุดมศึกษา การศึกษาระดับอุดมศึกษาหรือมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น เป็นพระราชปรารภของรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ แต่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๙ กล่าวคือสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ และคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ได้ประกาศตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสนองพระราชปรารภของรัชกาลที่ ๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ และเริ่มดำเนินการศึกษาตั้งแต่วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๔๙๐ เป็นต้นมา^{๔๓} ต่อมาในปี ๒๕๔๐ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตราเป็นพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ กำหนดเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ มีฐานะเป็นนิติบุคคลกำหนดสถานภาพและวัตถุประสงค์ (ตามมาตรา ๖) ไว้ดังนี้ “ให้เป็นสถานศึกษาและวิจัย มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษาวิจัย ส่งเสริมและให้บริการทางพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ รวมทั้งการนันทนาการศิลปวัฒนธรรม”^{๔๔}

การจัดการศึกษาเป็นกิจการที่สำคัญยิ่งของคณะสงฆ์เป็นหลักสำคัญในการรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์เป็นผู้รักษาพระธรรมวินัยดียวมาเป็นศรีของพระศาสนา และเป็นกำลังใจในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติ ด้วยคุณธรรมของพระพุทธศาสนา การจัดการศึกษา ควรมีองค์ประกอบ ๕ คือ

๑. หลักการ หมายถึง ระบบและหลักสูตรการศึกษา ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ หลักสูตรเฉพาะเพื่อการพระศาสนา หาใช่เพื่อการอื่นไม่ มีความดีงามสมบูรณ์แบบอยู่ในตัวเอง

๒. วิธีการ หมายถึง วิธีดำเนินการต่าง ๆ เช่น การเรียน การสอน การวัดผลการรับรองฐานะ และการจัดการอื่น ๆ เพื่อให้มีความเจริญและมีประสิทธิภาพ

๓. ปฏิบัติการ หมายถึง ผู้ปฏิบัติตามวิธีการ ได้แก่ เจ้าสำนัก ครู อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้แบกรับภาระการศึกษาพยายามเห็นแก่ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา คณะสงฆ์เป็นสำคัญ

^{๔๓} กรมการศาสนา, แฉลงการณ์คณะสงฆ์, หน้า ๒๔๔ – ๒๔๗.

^{๔๔} สำนักงานอธิการบดี, เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เพื่อจัดทำแผนพัฒนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษาระยะที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙, (กรุงเทพมหานคร : กองแผนงาน, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

๔. อุปการ หมายถึง การอุปถัมภ์บำรุงการศึกษา การศึกษาของคณะสงฆ์ได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาล ประชาชนบ้าง แต่การที่ได้รับอุดหนุนจากรัฐบาลเป็นทุนอุดหนุนที่น้อยกว่าการศึกษาประเภทอื่น แม้จะได้รับจากประชาชนทั่วไปบ้างก็เป็นส่วนน้อยโดยทั่วไปแล้วไม่เพียงพอแก่การจัดการศึกษา จึงเป็นเหตุให้การจัดการศึกษาเป็นไปลำบากในบางสำนัก

๕. สิทธิการ หมายถึง การติดตามผลงานและการควบคุมส่งเสริมการศึกษาโดยตรง ได้แก่ เจ้าคณะทุกระดับ หรือผู้มีหน้าที่โดยตรง^{๔๕}

สรุปได้ว่า การศึกษาของคณะสงฆ์แบ่งเป็นแผนกนิกธรรม แผนกบาลี แผนกปริยัติสามัญ และระดับอุดมศึกษา เพราะฉะนั้นพระอุปัชฌาย์ หรือเจ้าคณะผู้บริหารจะต้องเข้าใจในการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์แก่สหกิจหรือศิษย์โดยจะต้องมีความเข้าใจในเรื่องหลักการ วิธีการ ปฏิบัติการ อุปการ และสิทธิการของการจัดการศึกษาคณะสงฆ์อย่างชัดเจนและทันท่วงทีเสียสละเพื่อให้บรรลุจุดหมายของการจัดการศึกษาคณะสงฆ์

๒. ด้านการสงเคราะห์

การที่พระอุปัชฌาย์จะมีบทบาทด้านการสงเคราะห์นั้น การสงเคราะห์นั้นจะต้องไม่ขัดต่อหลักคำสอนเป็นไปตามกรอบของพระธรรมวินัย และจะต้องกระทำด้วยความมีเมตตาธรรมเป็นฐาน จึงจะเป็นประโยชน์และเอื้อต่อสหกิจหรือศิษย์อย่างแท้จริงการสงเคราะห์ หมายถึง การยึดเหนี่ยวจิตใจ ประสานหมู่ชนไว้ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือการให้สังคมเกาะกุมกันอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การสงเคราะห์ จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปให้เขา ไม่ใช่เอาบริการไปให้ เอาทรัพย์สินเงินทองไปให้ อย่างเดียว แต่มีความหมายถึงการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ เพื่อให้เขาช่วยเหลือตนเองได้^{๔๖}

การสงเคราะห์ควรจะมีหลักใหญ่ๆ ว่า สงเคราะห์เพื่อให้เขาช่วยเหลือตนเองได้ คือทำให้เขารู้ และสามารถที่จะช่วยเหลือตัวเองได้ จะเป็นการสงเคราะห์ที่มีผลยืนยาวและมีผลจริง ถ้าจะสงเคราะห์ ตะพิดก็จะทำให้คนอ่อนแอ สงเคราะห์ด้วยวัตถุมากเกินไป ก็ทำให้คนโง่งม จะต้องสงเคราะห์ให้เขาฉลาดขึ้น ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ชีวิตเป็นอย่างไร เกิดมาทำไม จะต้องทำอะไร จะต้องให้เขาตั้งหน้าช่วยเหลือตัวเองก่อน การสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการให้ช่วยเหลืออะไรเสมอไป สิ่งใดเป็นการกระทำที่ดีขึ้น ก็เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่สิ่งที่พอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์เอง พระองค์ก็ทรงสงเคราะห์ภิกษุด้วยการชี้โทษ ตักเตือนในเรื่องต่างๆ และได้กล่าวถึงสิ่งที่ควรสงเคราะห์ดังนี้

^{๔๕} พระเทพปริยัติสุธี, **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๘๙ - ๙๔.

^{๔๖} พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๗๒.

๑. ควรสงเคราะห์ฝ่ายจิตใจให้มีสติปัญญา รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง
๒. ควรสงเคราะห์ด้านศีลธรรม
๓. ควรสงเคราะห์ให้มนุษย์มีความสว่างไสวทางวิญญาณ
๔. ควรสงเคราะห์ให้กินดีอยู่แต่พอดี
๕. ควรสงเคราะห์ในการให้ธรรมมากกว่าวัตถุ
๖. ควรสงเคราะห์ให้เขามีความเข้มแข็ง^{๔๗}

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีการที่พระอุปัชฌาย์จะพึงสงเคราะห์สัทธินิหาริก สรุปลงได้ว่า อุปัชฌาย์พึงประพฤติชอบในสัทธินิหาริก พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์สัทธินิหาริกด้วย อุทเทส ปริปัชฌา โอวาท และอนุศาสน์ พึงสงเคราะห์และชวนชวยอาหารบิณฑบาตร และจีวรให้^{๔๘}

หน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ในด้านการสงเคราะห์แก่สัทธินิหาริกนั้นพระอุปัชฌาย์พึงเป็นผู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงเคราะห์ศิษย์ของตนด้วยสมณบริขารและอาภรณ์อื่นๆ ถ้าพระอุปัชฌาย์ไม่มีต้องชวนชวยหาให้^{๔๙}

สรุปได้ว่า การสงเคราะห์ในทางพระพุทธศาสนาคือการให้วัตถุสิ่งของปัจจัยต่างๆ และการสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่หมายถึงการให้วัตถุสิ่งของอันเป็นรูปธรรมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการให้สติปัญญา ให้ความรู้ที่เรียกว่านามธรรมอีกด้วย

๓. ด้านการปกครอง

พระอุปัชฌาย์ หรือพระสังฆาธิการทั่วไป มีหน้าที่ต้องคอยดูแล ปกครองสัทธินิหาริกหรือศิษย์ที่อยู่ด้วย ทั้งนี้ต้องคอยควบคุมให้ประพฤติตามหลักพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎหมายเถรสมาคมระเบียบ คำสั่ง และจารีตประเพณีของพระสงฆ์ เพื่อให้เกิดความสงบและเรียบร้อย

การปกครองคณะสงฆ์ไทยเริ่มตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ เป็นต้นมา ล้วนแต่ได้ยึดมั่นอยู่ในหลักที่สำคัญที่สุดของฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักร ๓ ประการเสมอมาโดยลำดับ คือ

๑. พยายามประพฤติปฏิบัติตนให้เคร่งครัดตามพระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้
๒. พยายามประพฤติปฏิบัติตนตามกรอบของจารีตประเพณีอันดีงามของสังคม

^{๔๗} พุทธทาส ภิกขุ, การสังคมนาสงเคราะห์ที่ยังขาดอยู่, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๖

- ๑๒๘.

^{๔๘} วิ.มท. (ไทย) ๔/๓๔/๘๘ - ๘๙.

^{๔๙} พระมหาสุทัศน์ ไชยธาดา, “บทบาทพระอุปัชฌาย์ต่อการพัฒนาคุณภาพพระภิกษุ ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระอุปัชฌาย์เถรวาทและพระอุปัชฌาย์มหานิกายในกรุงเทพมหานคร”, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔, หน้า ๑๕๖.

๓. พยายามประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบแห่งกฎหมายบ้านเมือง^{๕๐}

การปกครองสงฆ์ คือ การช่วยบำบัดทุกข์ และการบำรุงสุขของบรรพชิต (พระภิกษุ สามเณร) และคฤหัสถ์ (ศิษย์วัด คณงานวัด คนที่มาอาศัยชั่วคราวชั่วคราว) ได้แก่

๑. การปกครองคุ้มครองบรรพชิตและคฤหัสถ์ คือการคอยปกป้องผองภัยอันตรายทั้งหลายภายนอก ไม่ให้เข้ามาเบียดเบียนทำร้ายพระภิกษุสามเณรหรือคฤหัสถ์ ที่อยู่ภายในวัดของตน ให้ความปลอดภัยอันตรายทั้งหลาย

๒. การดูแลรักษาบรรพชิตและคฤหัสถ์ การคอยดูแลความสุข ความทุกข์ คอยบำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่พระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ที่อยู่ภายในวัด มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อเป็นการสร้าง ทรัพย์สินบริวารให้เกิดมีแก่เจ้าอาวาสโดยตรง^{๕๑}

การปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้ ถือว่าเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีการบังคับบัญชากันลงไปตามลำดับชั้นนับตั้งแต่มหาเถรสมาคมไปจนถึงเจ้าอาวาส อันเป็นการปกครองบังคับบัญชาตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไทยในเวลานี้ เป็นการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ซึ่งอนุวัติให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย และกฎหมายบ้านเมืองให้มีความเรียบร้อยดีงามถ้าหากว่า พระภิกษุสามเณรเจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกระดับปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และดำเนินการคณะสงฆ์ตามอำนาจหน้าที่อย่างจริงจังครบถ้วนทั่วส่งสมณพลและช่วยกันจัดผู้ทำลายและบ่อนทำลาย พระพุทธศาสนาให้หมดสิ้นไป^{๕๒}

สรุปได้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ไทยเป็นไปตามลำดับชั้นของเจ้าคณะการปกครองนั้นๆ ซึ่งการปกครองนั้นจะต้องเป็นไปตามพระธรรมวินัย คล้อยตามและสอดคล้องกับกฎหมายบ้านเมือง และจารีตประเพณีอันดีงามของสังคมนั้นๆ ซึ่งพระภิกษุ สามเณรหรือคณะสงฆ์จะต้องอยู่ภายใต้ การปกครองบังคับบัญชาของมหาเถรสมาคมหรือผู้ปกครองตามลำดับชั้น

๔. ด้านการพยาบาล

พระอุปัชฌาย์เปรียบเหมือนกับบิดาของสัทธินิหาริก เมื่อยามสัทธินิหาริกอาพาธจึงจำเป็น ที่พระอุปัชฌาย์จะต้องคอยดูแล เอาใจใส่ รักษา เพื่อให้สัทธินิหาริกนั้นเกิดความอบอุ่นเหมือนหนึ่งว่า บิดาของตนดูแลคอยห่วงใยอยู่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการที่พระอุปัชฌาย์มีหน้าที่ที่จะพึงปฏิบัติแก่ สัทธินิหาริกสรุปได้ว่า ถ้าสัทธินิหาริกเป็นไข้ อุปัชฌาย์พึงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ถวายไม้ชำระฟัน ล้างหน้า

^{๕๐} แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๒.

^{๕๑} กรมการศาสนา. แดงการณคณะสงฆ์, หน้า ๓.

^{๕๒} มานพ พลไพรินทร์. คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๖, หน้า ๔๖

ปูอาสนะ ถวายอาหาร น้ำปานะ เก็บที่อยู่อาศัยให้ หรือชักจูง ดูแลทำความสะอาดเสนาสนะ คอยพยาบาล เช็ดตัว เปลี่ยนผ้าจีวรให้เป็น^{๕๓}

หน้าที่ที่พระอุปัชฌาย์จะพึงพยาบาลสัทธิวิหาริกยามอาพาธไว้ว่า พระอุปัชฌาย์จะต้องดูแลรักษาศิษย์ เมื่ออาพาธจะต้องชวนชวยพยาบาลจนหาย หรือมรณภาพ

สรุปได้ว่า หน้าที่ของพระอุปัชฌาย์มีหน้าที่ที่จะต้องดูแลรักษาพยาบาลสัทธิวิหาริกจนกว่าจะหายจากอาพาธหรือจนกว่าจะมรณภาพ เป็นหน้าที่ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกให้มีความผูกพันอย่างลึกซึ้ง

๒.๓.๗ หน้าที่ตามระเบียบมหาเถรสมาคม

ระเบียบมหาเถรสมาคมที่กำหนดวิธีปฏิบัติในหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน คือ ระเบียบมหาเถรสมาคมกำหนดวิธีปฏิบัติในหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ พ.ศ. ๒๕๓๗ ซึ่งมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการฝึกซ้อมอบรมหรือสอบความพระอุปัชฌาย์ การออกหนังสือสุทธิให้แก่สัทธิวิหาริก และการส่งบัญชีสัทธิวิหาริก ดังนี้

๑. การฝึกซ้อมอบรมหรือสอบความรู้พระอุปัชฌาย์ การฝึกซ้อมอบรม หรือสอบความรู้ของพระอุปัชฌาย์ ให้ดำเนินการตามหัวข้อ มีดังนี้

๑.๑ หน้าที่เจ้านาค เช่น ขานนาค

๑.๒ หน้าที่พระกรรมวาจาจารย์ เช่น สวดญัตติ อนุสาวนาได้คล้องแคล้วเป็นอักษรสมบัติ

๑.๓ หน้าที่พระอุปัชฌาย์ เช่น สอนนาค สอนกรรมฐาน ให้ผ้า ให้นิสัย บอกรับการเผด็จสงฆ์ ซึ่งเรียกว่า อปโลกน์ และบอกอนุศาสน์

๑.๔ สมบัติ คือ วัตถุ สีม่า ปรีส กรรมวาจา และวิบัติซึ่งตรงกันข้าม

๑.๕ อัญฐานบริหารที่สำคัญขาดไม่ได้

๑.๖ การนับอายุอุปสัมปทาเปกซ์ และการตั้งฉายาตามวันเกิด

๑.๗ การสวดนาคเดี่ยว หรือหลายนาค ต้องสมมุติให้สวดเพื่อรู้จักเปลี่ยนวิภัติและการันต์เฉพาะที่ใช้ในกรรมวาจา

๑.๘ การนับเวลาสำเร็จญัตติจตุตถกรรมและการออกหนังสือสุทธิ

๑.๙ หน้าที่พระอุปัชฌาย์ตามหนังสือวินัยมุข (หลักสูตรนักรธรรมชั้นโทและชั้นเอก) กฎมหาเถรสมาคมว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์

๒. การออกหนังสือสุทธิให้แก่สัทธิวิหาริก

^{๕๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๕/๘๘ - ๘๙.

พระอุปัชฌาย์เมื่อให้การบรรพชาอุปสมบทแก่สัทธินิหาริกรูปใดแล้ว จะต้องออกใบสุทธิ เพื่อแสดงความบริสุทธิ์แห่งสมณเพศ หรือวัดที่สัทธินิหาริกสังกัดเพื่อให้เกิดการชัดเจนในการบริหารปกครองในการออกหนังสือสุทธิ มีดังนี้

๒.๑ หนังสือสุทธิที่พระอุปัชฌาย์ออกให้สัทธินิหาริกของตนให้ใช้หนังสือสุทธิซึ่ง กรมการศาสนาจัดพิมพ์โดยการอนุมัติของมหาเถรสมาคม

๒.๒ เมื่อพระอุปัชฌาย์ออกหนังสือสุทธิให้แก่สัทธินิหาริกผู้ใดแล้ว ให้บันทึกรายการใน หนังสือสุทธิของสัทธินิหาริกผู้นั้นไว้เป็นหลักฐานในทะเบียนสัทธินิหาริก หน้าหนึ่งของพระอุปัชฌาย์ใน การทำหนังสือสุตินั้น ถือเป็นหน้าที่ด้านการปกครองของพระอุปัชฌาย์ที่จะต้องใส่ใจอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นหลักฐานการบวชของสัทธินิหาริก หนังสือสุทธิเป็นหนังสือสำคัญอันแสดงถึงสถานะเดิมของ ผู้บวช การบรรพชาอุปสมบท สังกัดวัด พระอุปัชฌาย์ เจ้าอาวาสที่สังกัด เจ้าคณะอำเภอผู้รับรอง พระภิกษุสามเณรทุกรูปจะต้องมีไว้ประจำตัว เพื่อเป็นหลักฐานแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งสมณเพศ เป็นเอกสารหลักฐานที่สามารถนำมาแสดงได้ทุกกรณีแทนบัตรประชาชน มีระเบียบบังคับให้ พระอุปัชฌาย์โดยกฎหมาย พระอุปัชฌาย์จะไม่ออกหนังสือสุทธิมิได้ ซึ่งแบบหนังสือสุตินี้แสดงถึง ระบบการปกครองขั้นต้นของพระอุปัชฌาย์ มีบุคคลที่จะต้องรับรองความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ใน หนังสือสุทธิถึง ๓ กลุ่ม คือ พระอุปัชฌาย์เป็นผู้ออกหนังสือสุทธิให้แก่ สัทธินิหาริกของตน เจ้าอาวาสผู้รับเข้าสังกัดวัดตนเอง ตามกฎหมายแล้วยังเป็นพระนวกะต้องได้รับ หนังสือฝากจากพระอุปัชฌาย์ของพระนวกะเป็นลายลักษณ์อักษรมิใช่รับเข้าสังกัดตามความพอใจ และเจ้าคณะอำเภอเป็นผู้รับรองในหนังสือสุตินั้น

หลักเกณฑ์ในการปฏิบัติและขั้นตอนการปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในเรื่อง หนังสือสุทธิ มีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้^{๕๔}

๑. พระอุปัชฌาย์ต้องออกหนังสือสุทธิแก่สัทธินิหาริกทุกรูป ไม่ว่าจะบวชระยะสั้นหรือ ระยะยาวก็ตาม ยกเว้นการบวชหน้าไฟ

๒. การเขียนรายการต่าง ๆ เช่น สถานะเดิม บรรพชา อุปสมบท สังกัดวัดจะเขียน รายการเอง หรือให้ผู้อื่นที่ไว้วางใจเขียนให้ก็ได้ แต่พระอุปัชฌาย์ต้องตรวจสอบด้วยตนเองให้ชัดเจน

๓. พระอุปัชฌาย์จะต้องตรวจสอบข้อมูลส่วนตัว เมื่อเห็นว่าถูกต้องเรียบร้อยแล้ว ให้ลง เลขที่หนังสือสุทธิแล้วจึงลงนาม ข้อควรคำนึงคือ อย่าลงนามแล้วมอบให้เขียนข้อความเองเป็นอันขาด ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการทุจริตคดโกงของบุคคลผู้จะเอาศาสนาเป็นที่หาเลี้ยงชีพ

^{๕๔} กรมการศาสนา. แฉลงการณ์คณะสงฆ์, หน้า ๓๖.

๔. สำหรับการลงนามนั้น ถ้าวัดที่สัทธิวิหาริกนั้นสังกัด มีพระอุปฌาย์เป็นเจ้าอาวาสเอง ให้ลงนามในฐานะเป็นเจ้าอาวาสวัดนั้นด้วย และถ้าตนเป็นเจ้าคณะเจ้าสังกัดซึ่งมีอำนาจรับรอง (เจ้าคณะอำเภอ) ให้ลงนามในตำแหน่งนั้น ๆ ลงวัน เดือน ปีและประทับตราประจำตำแหน่ง

๕. ถ้าพระอุปฌาย์มีอำนาจประทับตรารับรอง ต้องตรวจภาพถ่ายว่าถูกต้องตามระเบียบหรือไม่และประทับตรากำกับบนภาพถ่ายที่มุมซ้ายด้านล่างและทำทะเบียนสัทธิวิหาริกจึงมอบให้

๖. ในกรณีที่พระอุปฌาย์ไม่มีอำนาจรับรอง เมื่อดำเนินการตามลำดับดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในฐานะเป็นพระอุปฌาย์และเจ้าอาวาสแล้วจัดทำหนังสือรับรองดังกล่าวข้างต้น

๗. เมื่อเจ้าคณะเจ้าสังกัดผู้มีอำนาจรับรองแล้ว ให้ลงทะเบียนและมอบหนังสือสุทธิให้แก่ สัทธิวิหาริกถือไว้ต่อไป

อนึ่งการออกหนังสือสุตินั้น พระอุปฌาย์จะต้องใส่ใจเป็นพิเศษ อย่ายอมให้ สัทธิวิหาริกนำไปขอรับรองเอง หรือให้เจ้าคณะพระสังฆาธิการเจ้าสังกัดลงนามและประทับตราประจำ ตำแหน่งรับรองหนังสือสุทธิเปล่าไว้ล่วงหน้าเป็นจำนวนมากเล่ม ซึ่งอาจเกิดความเสียหายได้ใน ภายหลัง

๓. การส่งบัญชีสัทธิวิหาริก

พระอุปฌาย์ทำบัญชีสัทธิวิหาริกของตน ที่บรรพชาอุปสมบทใหม่ในปีหนึ่งๆ ส่งพระสังฆาธิการผู้บังคับบัญชาเหนือตามกำหนด มีดังนี้

๑. ส่งเจ้าคณะอำเภอก่อนวันสิ้นเดือน ๙ ของทุกปี

๒. เจ้าคณะอำเภอรวบรวมส่งเจ้าคณะจังหวัดก่อนวันกลางเดือน ๑๐ ของทุกปี

๓. เจ้าคณะจังหวัดรวบรวมส่งเจ้าคณะภาคก่อนวันสิ้นเดือน ๑๐ ของทุกปี

๔. เจ้าคณะภาครวบรวมส่งเจ้าคณะใหญ่ก่อนวันกลางเดือน ๑๑ ของทุกปี^{๕๕}

การส่งบัญชีสัทธิวิหาริกของตนนั้น เป็นหน้าที่ของพระอุปฌาย์จะต้องทำตามกำหนดข้างต้น จากกำหนดการส่งบัญชีสัทธิวิหาริก หรือบัญชี สว. สรุปได้ ๓ แบบ คือ

๑. บัญชีสัทธิวิหาริกประจำปี (บัญชีแบบ สว.๑) บัญชีนี้ พระอุปฌาย์เป็นผู้จัดทำขึ้นแยก พระภิกษุบัญชีหนึ่ง สามเณรบัญชีหนึ่ง เช่นเดียวกับทะเบียน จัดเขียนรายการต่างๆ ตามแบบบัญชี ให้สอดคล้องต้องกันกับหลักฐานในใบสมัค ควรทำไว้ ๓ ชุด เก็บไว้กับพระอุปฌาย์ ๑ ชุด เจ้าคณะอำเภอเก็บไว้ ๑ ชุด และเจ้าคณะจังหวัดเก็บไว้ ๑ ชุด ให้พระอุปฌาย์จัดส่งตามลำดับถึงเจ้าคณะอำเภอก่อนวันสิ้นเดือน ๙ ของปี เพื่อให้เจ้าคณะอำเภอจักได้รวบรวมส่งเจ้าคณะจังหวัดก่อนวันกลางเดือน ๑๐ ของปี

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๙๐ - ๕๙๒.

๒. บัญชีสหัตถิหาริกของพระอุปฌาย์ในจังหวัด (บัญชีแบบ สว.๒) บัญชีนี้เป็นบัญชีที่เจ้าคณะจังหวัดจัดนำส่งเจ้าคณะภาคก่อนวันสิ้นเดือน ๑๐ ของปี

๓. บัญชีสหัตถิหาริกของพระอุปฌาย์ในภาค (บัญชีแบบ สว.๓) บัญชีนี้เป็นบัญชีที่เจ้าคณะภาคจัดนำส่งเจ้าคณะใหญ่ก่อนวันกลางเดือน ๑๑ ของปี

สรุปได้ว่า พระอุปฌาย์มีหน้าที่ตามระเบียบมหาเถรสมาคมนั้น แบ่งเป็น ๓ คือ (๑) หน้าที่ในการฝึกซ้อมผู้ที่จะบวช ตรวจสอบความพร้อมคุณสมบัติ สอนนาถ บอกรรณฐาน จัดหาบริวารที่จำเป็นให้ ดำเนินการให้การบวชเป็นไปตามพระวินัย และระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์ไทย (๒) หน้าที่ออกหนังสือสุทธิให้แก่สหัตถิหาริกเพื่อแสดงหลักฐานว่าได้บวชถูกต้องตามขั้นตอน มีพระอุปฌาย์และคณะสงฆ์ครบถ้วนตามพระวินัยหรือถูกต้องตามระเบียบการปฏิบัติของคณะสงฆ์ไทย และ (๓) มีหน้าที่ส่งบัญชีแบบสำรวจรายชื่อสหัตถิหาริกประจำปีเพื่อรายงานผลการปฏิบัติหน้าที่ต่อเจ้าคณะผู้ปกครองสูงขึ้นไปได้ทราบตามลำดับ

๒.๔ ประเภทของพระอุปฌาย์ในประเทศไทย

กฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๑๗ (พ.ศ.๒๕๓๖) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระอุปฌาย์ ได้แบ่งประเภทของพระอุปฌาย์เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. พระอุปฌาย์สามัญ ได้แก่ พระอุปฌาย์ที่ได้รับแต่งตั้งจากเจ้าคณะใหญ่โดยสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกได้ทรงอนุมัติตามมติมหาเถรสมาคม พระอุปฌาย์สามัญ คือ พระสังฆาธิการที่ดำรงตำแหน่งการปกครองคณะสงฆ์ มีลำดับต่างๆ มีดังนี้

๑.๑ รองเจ้าคณะจังหวัด

๑.๒ เจ้าคณะอำเภอ

๑.๓ รองเจ้าคณะอำเภอ

๑.๔ เจ้าคณะตำบล

๑.๕ รองเจ้าคณะตำบล

๑.๖ เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ (ไม่รวมเจ้าสำนักปฏิบัติเฉลิมพระเกียรติ)

๒. พระอุปฌาย์วิสามัญ ได้แก่ พระอุปฌาย์ที่ได้รับแต่งตั้งจากสมเด็จพระสังฆราชตามมติของมหาเถรสมาคม ๑๒ พระอุปฌาย์วิสามัญ คือพระสังฆาธิการที่ดำรงตำแหน่งการปกครองคณะสงฆ์ มีลำดับต่างๆ มีดังนี้

๒.๑ เจ้าคณะใหญ่

๒.๒ เจ้าคณะภาค

๒.๓ รองเจ้าคณะภาค

๒.๔ เจ้าคณะจังหวัด

๒.๕ เจ้าอาวาสพระอารามหลวง

๒.๖ รองเจ้าอาวาสพระอารามหลวง

๒.๗ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง^{๕๖}

สรุปว่า พระอุปัชฌาย์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทสามัญ และประเภทวิสามัญ พระอุปัชฌาย์ประเภทสามัญต้องได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าคณะใหญ่ และพระอุปัชฌาย์ประเภทวิสามัญต้องได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งพระภิกษุผู้จะได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ จะต้องมียศตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการปกครองคณะสงฆ์เท่านั้น

๒.๕ วิธีการบรรพชาอุปสมบท

ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้จำแนกประเภทของการอุปสมบทที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเอาไว้ว่า อุปสัมปทา การบวช, การบวชเป็นภิกษุ หรือ ภิกษุณี วิธีอุปสมบทมีทั้งหมด ๘ อย่าง แต่เฉพาะที่ใช้เป็นหลักมี ๓ อย่าง คือ ๑. เอหิภิกขุอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยวาจา “จงเป็นภิกษุมาเถอะ” เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง ๒. ติสรณคณุปสัมปทา หรือสรณคณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยถึงไตรสรณะเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกทำในยุคต้นพุทธกาล เมื่อคณะสงฆ์ยังไม่ใหญ่นัก เมื่อทรงอนุญาตวิธีที่ ๓ แล้ววิธีที่ ๒ นี้ก็เปลี่ยนใช้สำหรับบรรพชาสามเณร ๓. ญัตติจตุตถกรรม เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำ ในเมื่อคณะสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่ขึ้นแล้ว และเป็นวิธีที่ใช้สืบมาจนทุกวันนี้ วิธีอุปสมบทอีก ๕ อย่างที่เหลือเป็นวิธีที่ทรงประทานเป็นการพิเศษ จำเพาะบุคคลบ้าง ขาดตอนไปแล้วบ้าง ได้แก่ (จัดเรียงลำดับใหม่เอาข้อ ๓ เป็นข้อ ๘ ท้ายสุด) ๓. โอวาทปฎิคคหณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการรับโอวาท เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้แก่พระมหากัสสปะ ๔. ปัญหาพยากรณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการตอบปัญหาของพระพุทธองค์ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร ๕. ครุธรรมปฎิคคหณุปสัมปทา (หรืออัฐครุธรรม ปฎิคคหณุปสัมปทา) การอุปสมบทด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ๖. ทูเตนะอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยทูต เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่นางคณิกา (หญิงโสเภณี) ชื่อ อัทธมาสี ๗. อัฐฐวาจิกาอุปสัมปทา การอุปสมบทญัตติจตุตถกรรม ๒ ครั้งจากสงฆ์ทั้งสองฝ่ายคือ จากภิกษุณีครึ่งหนึ่งจากภิกษุสงฆ์ครึ่งหนึ่ง ได้แก่การอุปสมบทของภิกษุณี ๘. ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา (ข้อ ๓ เดิม)^{๕๗} ดังนั้นประเภทของการอุปสมบทที่ใช้เป็นหลัก จึงมีอยู่ ๓ ประเภท ได้แก่

^{๕๖} นนท ธรรมสถิต, พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย เล่ม ๒, หน้า ๑๕๑ – ๑๕๓.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๕๓.

ประเภทที่ ๑ การอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา

การอุปสมบทประเภทนี้เกิดขึ้นในช่วงแรกของสมัยพุทธกาลซึ่งในขณะนั้นคณะสงฆ์ยังไม่ได้ขยายตัวมากนัก การอุปสมบทประเภทนี้จึงไม่เป็นที่ยุ่งยาก วิธีการอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาจึงเป็นเพียงการกล่าวพระวาจาของพระพุทธเจ้าว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๕๘} เมื่อกล่าววาจาเสร็จผู้นั้นก็ถือว่าได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๕๙}

การอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทานี้มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ถ้าผู้ทูลขออุปสมบทนั้นได้บรรลุอรหัตต์ หมายความว่า ผู้ทูลขอนั้นได้เป็นอริยบุคคลในชั้นพระอรหัตต์ตั้งแต่ยังมิได้ทำการอุปสมบท คือเป็นพระอรหัตต์ตั้งแต่อยู่ในเพศคฤหัสถ์ ดังเช่น พระยส การกล่าวพระวาจาดังกล่าวมานี้จึงตัดคำว่า “เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” ออกเสีย^{๖๐} เพราะผู้ทูลขออุปสมบทนั้นได้ “ทำที่สุดทุกข์โดยชอบ” แล้วตั้งแต่ยังมิได้อุปสมบท

ต่อมาในภายหลังเมื่อคณะสงฆ์เริ่มขยายตัวมากขึ้น จึงเกิดปัญหาว่า พระภิกษุที่ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องนำกุลบุตรที่ประสงค์จะทำการอุปสมบทมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อที่พระองค์จะได้ประทานการอุปสมบทให้ การกระทำเช่นนั้นย่อมเป็นการลำบากด้านการเดินทางเพราะจำนวนของผู้ที่ประสงค์จะทำการอุปสมบทเริ่มมีมากขึ้น ดังนั้นพระองค์จึงทรงเรียกประชุมสงฆ์ และทรงอนุญาตให้พระภิกษุเหล่านั้นดำเนินการได้เอง^{๖๑} อันเป็นวิธีที่พระองค์ทรงได้บัญญัติขึ้นใหม่ ซึ่งเรียกว่า “ติสรณคณุปสัมปทา”

ประเภทที่ ๒ การอุปสมบทด้วยติสรณคณุปสัมปทา

การอุปสมบทประเภทนี้ เกิดขึ้นในช่วงที่พระพุทธศาสนาได้เริ่มขยายตัวใหญ่มากขึ้น การอุปสมบทประเภทนี้มีขั้นตอนมากกว่าแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาที่เป็นการกล่าวพระวาจาของพระพุทธเจ้า วิธีการอุปสมบทแบบติสรณคณุปสัมปทามีขั้นตอนคือ ให้ผู้ประสงค์จะอุปสมบทโกนผม ปลงหนวด นุ่งห่มผ้าซึ่งมีการย้อมด้วยน้ำฝาด (ผ้ากาสาวะ) ห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าพระภิกษุทั้งหลายในที่นั้น แล้วทำการเปล่งวาจาถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะครบ ๓ ครั้ง ก็เป็นอันว่าได้อุปสมบทสำเร็จเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว

^{๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๙/๒๐.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๐-๒๕.

^{๖๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุขเล่ม ๓, หน้า ๑๐๒ - ๑๐๓.

^{๖๑} สุขีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, หน้า ๒๑๕.

จำเนียรกาลล่วงมา เมื่อพราหมณ์สูงอายุผู้หนึ่งชื่อราธะ^{๖๒} เกิดความเบื่อหน่ายในชีวิต ต้องการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีพระภิกษุรูปใดทำการอุปสมบทให้วันหนึ่ง ความทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้เรียกประชุมสงฆ์ แล้วตรัสถามมีความว่า ในหมู่ภิกษุทั้งหลายนี้มีผู้ใดนึกถึงอุปการะคุณของพราหมณ์ผู้นี้ได้กระทำไว้แก่ท่านบ้าง พระสารีบุตรจึงทูลกลับมีความว่า พราหมณ์ผู้นี้เคยให้ข้าวทัพพีหนึ่งแก่ท่าน ดังนั้นพระองค์จึงให้พระสารีบุตรจัดการอุปสมบทให้แก่พราหมณ์ผู้นั้น พระสารีบุตรจึงทูลถามว่าจะให้อุปสมบทในรูปแบบใดพระองค์จึงทรงบัญญัติวิธีที่เรียกว่า “ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา”

ประเภทที่ ๓ การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา

การอุปสมบทประเภทนี้เป็นวิธีที่ให้คณะสงฆ์เป็นผู้กระทำการ และนับตั้งแต่อุปสมบทให้พราหมณ์สูงอายุชื่อราธะโดยวิธีนี้ ผู้ที่ประสงค์จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องอุปสมบทโดยวิธีการดังกล่าวเช่นเดียวกัน ส่วนการอุปสมบทแบบติสรณคมณุปสัมปทาใช้สำหรับการบรรพชาสามเณรแทน^{๖๓} ดังนั้นจึงถือได้ว่าบทธาตและหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์เริ่มเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการอุปสมบทแบบญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา เพราะบทธาตและหน้าที่ดังกล่าวพระอุปัชฌาย์จะต้องทำหน้าที่เป็นประธานในการอุปสมบท อีกทั้งยังต้องรับรองผู้ที่ประสงค์จะอุปสมบทผู้นั้นในพิธีการอุปสมบทท่ามกลางหมู่ภิกษุสงฆ์ และยังเป็นผู้นำเข้าสู่หมู่สงฆ์อีกด้วย

สรุปได้ว่าคำว่า “พระอุปัชฌาย์” ที่ใช้อยู่ในความหมายปัจจุบันจึงเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวิธีที่เรียกว่า “ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา” และพระสารีบุตรจึงเป็นพระอุปัชฌาย์ในความหมายนี้เป็นรูปแรกในพระพุทธศาสนา

เมื่อทรงบัญญัติวิธีการอุปสมบทแบบญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาแล้ว กาลต่อมาปรากฏเหตุให้พระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยเพิ่มเติมแสดงลักษณะที่ไม่ควรให้อุปสมบทแก่บุคคลรวม ๒๐ ประเภท คือ

๑. ผู้ไม่มีพระอุปัชฌาย์
๒. ผู้มีพระอุปัชฌาย์เป็นสงฆ์ (พระอุปัชฌาย์ต้องมีรูปเดียว)
๓. ผู้มีพระอุปัชฌาย์เป็นคณะ (ภิกษุ ๒, ๓ รูป ชื่อว่าเป็นคณะ, ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปเป็นสงฆ์)
๔. ผู้มีพระอุปัชฌาย์เป็นกะเทย
๕. ผู้มีพระอุปัชฌาย์เป็นคนลักเพศ

^{๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๕/๙๑ - ๙๓.

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๕๓.

๖. ผู้มีพระอุปฌาย์เข้ารีตเดียรถีย์
๗. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นสัตว์ดิรัจฉาน (มีเรื่องเล่าว่า นาคปลอมมาบวช)
๘. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นผู้ฆ่ามารดา
๙. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นผู้ฆ่าบิดา
๑๐. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์
๑๑. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นผู้ฆ่มชีนนางภิกษุณี
๑๒. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน
๑๓. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นผู้ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อ
๑๔. ผู้มีพระอุปฌาย์เป็นผู้มีอวัยวะ ๒ เพศ
๑๕. ผู้ไม่มีบาตร
๑๖. ผู้ไม่มีจีวร
๑๗. ผู้ไม่มีทั้งบาตรและจีวร
๑๘. ผู้ที่ขอยืมบาตรผู้อื่นมาขออุปสมบท
๑๙. ผู้ที่ขอยืมจีวรผู้อื่นมาขออุปสมบท
๒๐. ผู้ที่ขอยืมทั้งบาตรและจีวรผู้อื่นมาขออุปสมบท

ทั้ง ๒๐ ประเภทนี้ ถ้าคณะสงฆ์รู้แล้วขึ้นอุปสมบทให้ต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๔} ดังนั้นพระอุปฌาย์จึงเป็นสิ่งที่คู่กับการอุปสมบทแบบญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาเสมอ ในข้อ ๑ - ๑๔ เป็นปัญหาเกี่ยวกับพระอุปฌาย์โดยตรง ส่วนข้อ ๑๕ - ๒๐ นั้น ถ้าหากอุปสัมปทาเพกษชาตบิรชาร ดังกล่าว พระอุปฌาย์ก็ควรจะต้องหาให้ครบถ้วนก่อนมีการอุปสมบทโดย ดูแบบอย่างจากสัทธินิหาริกวัตรในข้อที่ว่าสงเคราะห์ด้วยบาตรจีวรและบริวารอื่นๆ^{๖๕} แม้ว่าขณะนั้นจะยังมิได้มีความสัมพันธ์แบบพระอุปฌาย์กับสัทธินิหาริกก็ตาม แต่ก็ป็นหน้าที่ที่ควรกระทำ

สำหรับผู้ไม่มีพระอุปฌาย์นั้นคงเป็นการยากที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย เนื่องจากไม่มีผู้สั่งสอน และต้องถือพระอุปฌาย์เพียงรูปเดียวเท่านั้นมากกว่านี้ไม่ได้ คงเป็นเพราะง่ายต่อการปกครองและสั่งสอนของพระอุปฌาย์ ส่วนกรณีที่ ๔ - ๑๔ นั้นเป็นกรณีที่พระอุปฌาย์ขาดคุณสมบัติในการเป็นพระภิกษุ ดังนั้นจึงไม่สามารถเป็นแบบอย่างให้แก่ภิกษุรูปใดได้อีก ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ บุคคลที่มีลักษณะทั้ง ๒๐ ประเภทนี้จึงไม่ควรให้อุปสมบท

ปัญหาต่อมาคือ ถ้าหากฝ่าฝืนแล้วผู้ที่ได้รับการอุปสมบท จะมีภิกษุภาวะหรือไม่ในกรณีนี้ ผู้เขียนเห็นว่า ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทให้น่าจะมีภาวะเป็นพระภิกษุที่สมบูรณ์ถึงแม้พระอุปฌาย์จะ

^{๖๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๓ - ๑๓๔/๑๗๒ - ๑๗๕.

^{๖๕}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๘๒.

ขาดคุณสมบัติการเป็นพระภิกษุก็ตาม (เช่นพระอุปัชฌาย์ต้องอาบัติปาราชิก) เนื่องจากในการอุปสมบทนั้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นการสงฆ์^{๖๖} คือให้สงฆ์เป็นใหญ่ พระอุปัชฌาย์มีหน้าที่นำเข้ามาให้สงฆ์พิจารณา ดังนั้นเมื่อคณะสงฆ์ยอมรับว่าให้เข้าร่วมแล้วผู้นั้นจึงเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์

สำหรับขั้นตอนในการอุปสมบท แบบญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา ที่กล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค^{๖๗} ให้พระภิกษุรูปหนึ่งผู้มีความรู้ความสามารถซึ่งเรียกว่า “พระกรรมวาจาจารย์” สวดประกาศให้สงฆ์ในที่นั้นฟัง ๔ เทียว ในเทียวแรกเป็นการสวดคำเผดียงสงฆ์ หรือที่เรียกว่า “สวดญัตติ” ประกาศขอให้สงฆ์ให้อุปสมบทแก่อุปสัมปทาเปกษะผู้นั้น และในอีก ๓ เทียวหลัง เป็นการสวดที่เรียกว่า “สวดอนุสาวนา” ออกชื่ออุปสัมปทาเปกษะ ออกชื่อพระอุปัชฌาย์ ประกาศให้สงฆ์ในที่นั้นทราบ และเมื่อพระกรรมวาจาจารย์สวดอนุสาวนาครั้งที่ ๓ จบ และสงฆ์ ในที่นั้นไม่มีผู้ใดคัดค้านเป็นอันว่าอุปสัมปทาเปกษะผู้นั้นได้เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัย มีสิทธิเข้าทำสังฆกรรมกับภิกษุทั้งหลาย

จากขั้นตอนการอุปสมบทดังกล่าวเห็นได้ชัดว่า วิธีการอุปสมบทแบบนี้จำเป็นต้องมีการประชุมสงฆ์ ให้คณะสงฆ์เป็นผู้พิจารณาคุณสมบัติของอุปสัมปทาเปกษะผู้นั้น ว่ามีคุณสมบัติถูกต้องครบถ้วนหรือไม่ ในการประชุมสงฆ์นั้นก็ต้องมีพระภิกษุอย่างน้อย ๑๐ รูป หรือถ้าในถิ่นนั้นมีพระสงฆ์จำนวนไม่มาก พระวินัยก็อนุญาตให้เหลือจำนวนอย่างน้อย ๕ รูป^{๖๘} ประชุมกันโดยมีพระเถระรูปหนึ่งทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์ มีหน้าที่นำอุปสัมปทาเปกษะผู้นั้นมาให้ที่ประชุมสงฆ์พิจารณาและรับรองการอุปสมบทของบุคคลนั้น เมื่อที่ประชุมสงฆ์ได้พิจารณาแล้วและเห็นว่าไม่มีข้อควรตำหนิหรือไม่มีข้อบกพร่องตามข้อห้ามต่างๆ ที่ปรากฏในพระวินัยก็ให้ผู้นั้นได้รับการรับรองในที่นี้ ก็คือการนิ่งของที่ประชุมสงฆ์ การนิ่ง คือการยอมรับและจะต้องเป็นมติเอกฉันท์ของที่ประชุมสงฆ์ด้วย ถ้าหากมีพระภิกษุแม้แต่รูปหนึ่งคัดค้านก็อุปสมบทให้ไม่ได้^{๖๙}

โดยสรุปในสมัยพุทธกาลระยะแรกคณะสงฆ์ยังไม่มี การขยายตัวมาก ดังนั้น พระพุทธเจ้าทรงทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์เองด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาโดยสรุปรูปแบบการให้อุปสมบทของพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อย่างง่ายไม่มีพิธีการหรือรูปแบบพิธีที่ยุ่งยากหรือซับซ้อน เพียงแต่การแปลงพระวาจาของพระองค์ผู้นั้นก็สำเร็จเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วในสมัยพุทธกาลระยะต่อมา คณะสงฆ์มีการขยายตัวอย่างมาก พระสาวกทั้งหลายได้เดินทางเพื่อไปประกาศพระศาสนาในที่

^{๖๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๕/๙๑.

^{๖๗}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๕/๙๑ - ๙๒.

^{๖๘}พุทธทาสภิกขุ - ปัญญานันทภิกขุ, พรหมจรรย์ของการบวช, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔.

^{๖๙}เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๕-๒๗.

ต่างๆ ฉะนั้น เมื่อมีผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนาประสงค์จะเข้ามาใช้ชีวิตในพระศาสนา พระสาวกจะต้องนำกุลบุตรเหล่านั้นมาเฝ้าพระองค์เพื่อรับการอุปสมบท ทำให้เกิดความยากลำบากในด้านการเดินทาง ดังนั้น พระองค์จึงทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ด้วยตนเอง โดยวิธีการอุปสมบทที่เรียกว่า ติสรณคณูปสัมปทา โดยการเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ก็ถือว่าสำเร็จเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่ในระยนี้พระสงฆ์สาวกที่เป็นพระอุปัชฌาย์สามารถเป็นพระอุปัชฌาย์ได้โดยลำพัง ไม่จำเป็นต้องมีคณะสงฆ์เข้ามาร่วมตรวจสอบรับรอง หรือต้องนำผู้นั้นเข้ามาสู่หมู่สงฆ์

๒.๕.๑ คุณสมบัติ

หลักเกณฑ์ในการคัดสรรผู้ที่จะขออุปสมบท (อุปสัมปทาเปกขะ) ของพระอุปัชฌาย์นั้นในพระวินัยได้กำหนดหลักเกณฑ์ต่างๆ เอาไว้มากมาย ทั้งในช่วงก่อนและในระหว่างที่จะทำการอุปสมบทให้ด้วย เบื้องแรกพระอุปัชฌาย์จึงต้องมีหน้าที่ตรวจสอบและคัดสรรอุปสัมปทาเปกขะผู้นั้นว่ามีคุณสมบัติครบถ้วนถูกต้องตรงตามพระวินัยหรือไม่ เพื่อให้ได้ผู้มีความตั้งใจจริงและมีความสามารถในการปฏิบัติศาสนกิจได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ยังความศรัทธาปสาทะให้แก่ผู้พบเห็น ข้อกำหนดในพระวินัยเกี่ยวกับคุณสมบัติของอุปสัมปทาเปกขะ ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ในการคัดสรรและตรวจสอบการอุปสมบทนั้นต้องประกอบไปด้วยสมบัติแห่งการอุปสมบท คือ ทำให้ถูกต้องเงื่อนไขการอุปสมบทตามพระบรมพุทธานุญาต ประกอบด้วยสมบัติ ๔ ประการ^{๗๐} คือ

๑. วัตถุประสงค์ หมายถึง อุปสัมปทาเปกขะผู้จะอุปสมบท ต้องเป็นบุคคลที่ไม่ต้องห้าม ถ้าเป็นบุคคลที่ต้องห้ามคือ อายุหย่อน ๒๐ ปี หรือ อภัพบุคคลประเภทต้องห้ามอุปสมบทเด็ดขาดจัดเป็นวัตถุประสงค์ แม้ว่าจะอุปสมบทให้ก็ถือว่าไม่เป็นอันทำใช้ไม่ได้

๒. ปริสสมบัติ หมายถึง สงฆ์ผู้จะรับกุลบุตรให้อุปสมบทต้องมีจำนวนครบตามกำหนดในมัธยมชนบท คือ ประเทศท่ามกลางแห่งชมพูทวีป ครั้งพุทธกาล ๑๐ รูป เรียกว่า “ทศวรรค” ในปัจจุันตชนบท คือ พ้นจากนั้นออกมา มีสงฆ์น้อยรูป มีจำนวน ๕ รูป เรียกว่า “ปัญจวรรค” มากกว่ากำหนดไม่เป็นไร แต่ถ้าน้อยกว่าจำนวนที่กำหนดไว้จัดเป็นปริสสมบัติใช้ไม่ได้^{๗๑}

๓. สีสมาสมบัติ หมายถึง การอุปสมบทนั้นจะต้องทำในสีมาที่ถูกต้อง^{๗๒} พร้อมกันนั้นภิกษุผู้เข้าประชุมในสีมานั้นต้องนั่งเข้าหัตถบาตรพร้อมกัน^{๗๓} ถ้าไม่ทำเช่นนั้นจัดเป็นสีมาวิบัติใช้ไม่ได้ ถึงแม้

^{๗๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุขเล่ม ๓, หน้า ๖.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๔.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒ – ๔๘.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๔.

การอุปสมบทจะมีสมบัติอย่างอื่นครบสมบูรณ์ก็ตาม แต่ถ้าหากวิบัติโดยสีมาแล้วเป็นอันใช้ไม่ได้^{๗๔} ส่วนเหตุที่ทรงบัญญัติให้ต้องทำในเขตสีมา เข้าใจว่าเพื่อจะทรงรักษาความสามัคคีในหมู่สงฆ์ เพราะถ้าหากขาดซึ่งความสามัคคีแล้วการดำรงเป็นหมู่คณะให้ถาวรสืบไปคงจะเป็นการยาก

๔. กรรมวาจาสมบัติ หมายถึง การสวดกรรมวาจาในการอุปสมบท ประกอบด้วยการตั้งญัตติคนหนึ่งและการสวดอนุสาวนาอีก ๓ คน การสวดนั้นจะต้องทำให้ถูกต้องตามระเบียบ คือต้องระบುವัตถุ หมายถึงระบุนามของอุปสัมปทาเปกษะ ต้องระบุนาม หมายถึงระบุนามผู้ร่วมในการอุปสมบทกรรมนั้น และต้องระบุนามบุคคล หมายถึงต้องระบุนามพระอุปัชฌาย์^{๗๕} ถ้าทำไม่ถูกต้องตามนี้จัดเป็นกรรมวิบัติโดยกรรมวาจา เป็นอันใช้ไม่ได้ และหากในขณะที่มีการสวดกรรมวาจายู้นั้นเกิดมีภิกษุคัดค้านขึ้น ในกรณีนี้จัดเป็นปริสวิบัติ^{๗๖} และเป็นอันใช้ไม่ได้เหมือนกัน

โดยสรุปพระอุปัชฌาย์และคณะสงฆ์ผู้ทำการอุปสมบทจึงต้องหลีกเลี่ยงจากวิบัติทั้ง ๔ ประการนี้ เพื่อให้การอุปสมบทดังกล่าวนี้เป็นสังฆกรรมที่สำเร็จได้ด้วยดี

๒.๕.๒ บุคคลที่ไม่ควรให้อุปสมบท

บุคคลที่มีลักษณะดังที่กล่าวต่อไปนี้ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดว่ามิควรให้ได้รับการบรรพชาเป็นสามเณร ถึงแม้จะเป็นข้อกำหนดสำหรับสามเณรก็ตาม ก็ต้องถือว่าเป็นข้อกำหนดของพระภิกษุด้วย เนื่องด้วยตามวิธีการในการอุปสมบทเป็นพระภิกษุนั้น จะต้องมีการบรรพชาเป็นสามเณรก่อนแม้เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งก็ตาม^{๗๗} ดังที่นิยมเรียกว่า “ บรรพชาอุปสมบท ”

ฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของพระอุปัชฌาย์ในการทำการคัดสรรตรวจสอบว่าอุปสัมปทาเปกษะผู้นั้นมีลักษณะเหล่านั้นหรือไม่ ถ้าหากพระอุปัชฌาย์รูปใดขึ้นให้การอุปสมบทแก่ผู้มีลักษณะเหล่านั้น จะต้องอาบัติทุกกฏ^{๗๘} ลักษณะดังกล่าวคือ

ก) คนไม่สมประกอบ

๑. คนมีมือขาด

๒. คนมีเท้าขาด

๓. คนมีทั้งมือทั้งเท้าขาด

๔. คนหูขาด

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗ - ๘.

^{๗๖} พัทธ มลิวัดย์, อธิบายวินัยสำหรับนักรธรรมชั้นเอก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๔.

^{๗๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, หน้า ๒๒๖

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๔

๕. คนมีจุมูกแหว่ง
๖. คนมีทั้งหูขาดทั้งจุมูกแหว่ง
๗. คนมีนิ้วมือขาด
๘. คนมีนิ้วหัวแม่มือขาด
๙. คนมีเอ็น (เท้า) ขาด
๑๐. คนมีนิ้วมือเป็นแผ่น (นิ้วติดกัน)
๑๑. คนค่อม
๑๒. คนเตี้ย (เกินไป)
๑๓. คนคอพอก
๑๔. คนมีเท้าปุก (เป็นตุ่ม)
๑๕. คนประทุษร้ายบริษัท (คืออยู่ในหมู่แล้วทำให้หมู่ตวิปริต ด้วยรูปร่างอันผิดปกติของตน เช่น สูงเกินไป เตี้ยเกินไป ดำเกินไป ขาวเกินไป ผอมเกินไป อ้วนเกินไป เป็นต้น)
๑๖. คนตาบอดข้างเดียวหรือทั้งสองข้าง
๑๗. คนเป็นง่อย
๑๘. คนกระจอก (เท้าผิดปกติ ต้องเดินด้วยหลังเท้า เป็นต้น)
๑๙. คนเปลี้ย (เดินเองไม่ได้)
๒๐. คนชรา ทุพพลภาพ
๒๑. คนตาบอดแต่กำเนิด
๒๒. คนใบ้
๒๓. คนหูหนวก
๒๔. คนทั้งบอดทั้งใบ้
๒๕. คนทั้งบอดทั้งหูหนวก
๒๖. คนทั้งใบ้ทั้งหูหนวก
๒๗. คนทั้งบอดทั้งใบ้ทั้งหูหนวก

ลักษณะทั้ง ๒๗ ประการข้างต้นนั้น ส่วนมากจะทำให้ผู้มีร่างกายเช่นนั้น มีความสามารถบกพร่องในการทำกิจการต่างๆ เป็นลักษณะทางกายภาพ เช่น ตาบอด หูหนวก เป็นใบ้ ชรา ทุพพลภาพ เป็นต้น ฉะนั้นจึงเป็นการยากที่ผู้นั้นจะปฏิบัติกิจในทางพระศาสนา ตัวอย่างเช่นผู้ที่หูหนวกก็ไม่สามารถฟังการถ่ายทอดพระธรรมโดยวิธีมุขปาฐะได้ คนเป็นใบ้ก็ไม่สามารถท่องออกเสียงเผยแผ่พระธรรมวินัย ส่วนคนชราหรือเป็นง่อยเปลี้ยนั้น ตนเองยังไม่มีความสามารถในการดูแลตนเองแล้วจะทำภารกิจในพระศาสนาอย่างบริบูรณ์ได้อย่างไร

ส่วนลักษณะของผู้ที่ เตี้ย ค่อม หรือร่างกายผิดปกติ เช่น สูงเกินไป ดำเกินไป ขาวเกินไป ผอมเกินไป หรืออ้วนเกินไป เป็นต้นนั้น ถึงแม้ผู้มีลักษณะเช่นนี้อาจจะสามารถทำกิจได้อย่างบริบูรณ์ก็ตาม แต่ลักษณะดังกล่าวทำให้คณะสงฆ์เสียความงามไม่เป็นที่ยินดีแก่ผู้พบเห็นอีกทั้งในช่วงสมัยพุทธกาลที่เริ่มเผยแผ่พระศาสนานั้น ความศรัทธาปสาทะของประชาชนเป็นสิ่งสำคัญ ลักษณะข้างต้นถ้าพหุชนผู้ได้พบเห็น ย่อมไม่เป็นที่นับถือแก่ผู้พบเห็นนั้นแน่นอนพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติว่า ไม่ควรให้บรรพชาอุปสมบทแก่ผู้มีอาการอย่างนั้น

ข) คนมีภาระผูกพัน

คนมีภาระผูกพัน หมายถึง ผู้ที่ไม่มีอิสระในตนเอง ชีวิตของตนเองนั้นยังต้องขึ้นอยู่กับผู้อื่นอยู่ อาจจะช่วยหน้าที่การงานหรือ ความสัมพันธ์ระหว่างกันก็ได้ คนมีภาระผูกพันนั้นมีอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑. คนที่มารดาบิดาไม่ได้อนุญาต
๒. คนที่เป็นราชภัฏ คือ ข้าราชการอยู่ในตำแหน่งมีเงินเดือนได้รับเบี้ยหวัด^{๗๙}
๓. คนมีหนี้สิน^{๘๐}
๔. คนที่เป็นทาส^{๘๑}

คนทั้ง ๔ จำพวกนี้ ต้องพ้นภาระผูกพันแล้ว พระอุปัชฌาย์ถึงจะทำการอุปสมบทให้ได้^{๘๒}

คือ

๑. บุตรได้รับอนุญาตจากมารดาบิดาแล้ว
๒. คนที่เป็นราชภัฏ ได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่เหนือตนแล้ว
๓. คนมีหนี้สิน ได้รับการปลดหนี้หรือได้ใช้หนี้สินเรียบร้อยแล้ว
๔. คนเป็นทาส ได้รับการปลดให้เป็นไท คือ เป็นอิสระแล้ว

ค) คนเคยต้องอาญาหลวง

๑. คนที่ถูกเชี่ยนด้วยหวายจนหลังลาย มีรอยแผลที่หลัง^{๘๓}
๒. คนถูกสักหมายโทษ หรือ บุคคลที่ถูกนาบด้วยเหล็กแดงให้เสียโฉม^{๘๔}

ง) คนประทุษร้าย ได้แก่

^{๗๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๖

^{๘๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๖/๑๕๐

^{๘๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๗/๑๕๑

^{๘๒}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุขเล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐๒ – ๑๐๓.

^{๘๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๔/๑๔๙.

^{๘๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๕/๑๔๙.

๑. โจรผู้ร้ายที่ขึ้นชื่อโด่งดัง^{๘๕}
๒. นักโทษที่หนีเรือนจำหรือที่ทำลายเครื่องพันธนาการ^{๘๖}
๓. โจรที่ถูกหมายประกาศว่าพบที่ใดให้ฆ่าเสียหรือทำร้ายได้ โดยผู้ฆ่าหรือผู้ทำร้ายโจรนั้นไม่มีโทษ^{๘๗}
- จ) คนเป็นโรคน่ารังเกียจ ได้แก่^{๘๘}
 ๑. โรคเรื้อน
 ๒. โรคฝี เช่น ฝีดาษ หัด
 ๓. โรคกลาก หรือ โรคพยาธิ
 ๔. โรคมองคร่อ หรือโรคหิด
 ๕. โรคลมบ้าหมู

โรคทั้ง ๕ ชนิดนี้ ถ้ารักษาให้หายขาดได้แล้ว ก็นุญาตให้อุปสมบทได้^{๘๙} และต้องยกขึ้นซักถามก่อนหน้าให้อุปสมบท คือ ตอนถามอันตรายิกกรรม

โดยสรุปข้อกำหนดดังกล่าวนี้ ตั้งขึ้นเพื่อให้พระพุทธศาสนารับคนที่ทางโลกไม่ต้องการแล้ว^{๙๐} แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อกำหนดดังกล่าวนี้ไม่เป็นข้อห้ามเด็ดขาดถ้าอุปสมบทไปแล้วบุคคลนั้นย่อมมีภิกษุภาวะโดยบริบูรณ์ ถึงแม้จะรู้ข้อเท็จจริงนี้เข้าไปในภายหลังก็ไม่จำเป็นต้องให้ผู้นั้นสึกไปเนื่องจากผู้ที่เป็นโรคดังกล่าว หรือมีข้อจำกัดดังกล่าวก็สามารถบรรลุปันทุกขตามคติในพระศาสนาได้ ดังนั้น ข้อห้ามประเภทนี้จึงไม่ขัดกับหลักสิทธิมนุษยชนในปัจจุบัน เพียงแต่ทำให้เป็นดุลพินิจของพระอุปัชฌาย์ว่าจะให้อุปสมบทบุคคลจำพวกนี้หรือไม่ เพราะพระอุปัชฌาย์ที่ขึ้นทำลงไปนั้นจะต้องอาบัติ แต่เป็นอาบัติประเภททุกกฏซึ่งเป็นลหุกาบัติ คือ อาบัติเล็กน้อย ดังนั้นถ้าพิจารณาจากเหตุผลทั้งหมดข้างต้นแล้ว ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทย่อมเป็นพระภิกษุที่สมบูรณ์ในพระศาสนา เพียงแต่ว่าพระอุปัชฌาย์จะยอมอุปสมบทให้ผู้นั้นหรือไม่เท่านั้น ซึ่งข้อห้ามนี้อาจจำเป็นในช่วงที่พระพุทธศาสนาเพิ่งเริ่มก่อตั้งเพราะต้องการให้คณะสงฆ์ไม่เสียความงาม และเพื่อให้ผู้พบเห็นเกิดความเชื่อถือศรัทธา แต่ในปัจจุบันข้อห้ามดังกล่าวไม่ถือเป็นข้อที่เคร่งครัด ซึ่งแตกต่างจากข้อห้ามที่จะได้อธิบายในหัวข้อต่อไป

^{๘๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๑/๑๔๗.

^{๘๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๒/๑๔๘.

^{๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๓/๑๔๙.

^{๘๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๙/๑๔๔.

^{๘๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุขเล่ม ๓**, หน้า ๑๐๑.

^{๙๐} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒๖.

๒.๕.๓ บุคคลที่ห้ามอุปสมบทเด็ดขาด

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค^{๙๑} บัญญัติห้ามอุปสมบทแก่บุคคลทั้ง ๑๑ ประเภทเหล่านี้ ถึงแม้จะอุปสมบทให้แล้ว ถ้าหากรู้เข้าภายหลังก็ต้องให้สึกออกไป เป็นบุคคลที่ต้องห้ามเด็ดขาดมิให้อุปสมบท คือ

๑. กะเทย
๒. คนที่ลักเพศ (หมายถึงคนที่อุปสมบทเอาเองโดยไม่ถูกต้อง)
๓. ภิกษุที่ไปเข้ารีตเดียรฉัตร
๔. สัตว์ดิรัจฉาน^{๙๒}
๕. ผู้ฆ่ามารดา
๖. ผู้ฆ่าบิดา
๗. ผู้ฆ่าพระอรหันต์
๘. ผู้ฆ่าขึ้นนางภิกษุณี
๙. ผู้ทำสงฆ์ให้แตกกัน
๑๐. ผู้ที่ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าถึงโลหิตให้ห้อ
๑๑. คนมีอวัยวะเพศ ๒ เพศ (อุกโตพยัคชนก)

ลักษณะทั้ง ๑๑ ประการดังกล่าวนี้ รวมกับผู้ที่ต้องอาบัติปาราชิกซึ่งขาดจากภาวะที่เป็นพระภิกษุไปแล้ว เรียกว่า มีวัตรอุปบัติ คือ ห้ามอุปสมบทเด็ดขาด ถ้ารู้ภายหลังก็ต้องให้สึกไปถ้าหากพิจารณาโดยสภาพในข้อกำหนดดังกล่าวข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า พระอุปัชฌาย์จะต้องทำการคัดสรรกลั่นกรองอุปสัมปทาเปกขอย่างละเอียด เพราะข้อกำหนดดังกล่าวนี้ ตรวจสอบได้ยากกว่าข้อกำหนดข้างต้น แต่ในทางกลับกันผลของการละเมิด หรือละเลยหน้าที่ดังกล่าวนี้กลับมีผลที่รุนแรงมากกว่าถึงขนาดว่าแม้จะได้รับการอุปสมบทไปแล้วก็ไม่มีภิกษุภาวะ ไม่มีคุณสมบัติที่จะเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้เลย

นอกเหนือจากนั้นแล้วพระอุปัชฌาย์จะต้องคำนึงถึงคุณสมบัติของอุปสัมปทาเปกขอีก ๒ ประการ คือ ต้องเป็นผู้ชาย และอายุครบ ๒๐ ปี การเป็นผู้ชายนั้นก็ก็ต้องเป็นบุรุษเพศ ถ้าหากไม่ใช่เป็นผู้ชายแล้วจะอุปสมบทไม่ได้ ส่วนการมีอายุครบ ๒๐ ปีนั้น ในพระวินัยนั้นอนุญาตให้นับอายุรวมตั้งแต่ปฏิสนธิมาจนถึงวันที่อุปสมบท^{๙๓} หมายความว่าให้นับตั้งแต่วันคลอดจนถึงวันที่อุปสมบทให้ได้ ๑๙ ปีกับอีก ๓ เดือนเต็มเป็นอย่างน้อย แล้วนับเอาวันที่อยู่ในครรภ์เพิ่มเข้าไปอีก ๙ เดือน จะเป็นอายุ

^{๙๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๐/๑๗๕ - ๑๗๖.

^{๙๒}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕ - ๑๗๖.

^{๙๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๔/๑๙๑.

เต็ม ๒๐ ปีพอดี บุคคลที่มีอายุต่ำกว่านี้ถ้าให้อุปสมบท ผู้นั้นไม่เป็นอันอุปสมบท^{๙๔} หรือเรียกว่า อุปสมบทไม่ขึ้น ถ้าขึ้นให้อุปสมบทให้จัดตามสมควร^{๙๕} ในที่นี้จะหมายถึงหากประสงค์อุปสมบทอีก ต้องรอให้อายุครบกำหนดก่อนจึงมาขออุปสมบทใหม่ เพราะคุณสมบัติไม่บริบูรณ์จึงไม่มีภิกษุภาวะ แต่เมื่อคุณสมบัติครบถ้วนและรอจนอายุครบ ๒๐ ปีแล้ว กลับมาขออุปสมบทใหม่ ก็น่าที่จะให้อุปสมบทได้ ส่วนพระอุปัชฌาย์ที่ขึ้นอุปสมบทให้ทั้งที่รู้ถือว่าอายุไม่ครบ ๒๐ นั้น พระอุปัชฌาย์รูปนั้นต้องอาบัติปาจิตตีย์

โดยสรุปการตรวจสอบคุณสมบัติและคัดสรรอุปสัมปทาเปกษะดังกล่าวของพระอุปัชฌาย์ จึงเป็นหน้าที่ประการแรกของผู้ที่จะเป็นพระอุปัชฌาย์นอกเหนือไปจากหน้าที่ในการให้การศึกษาอบรมในทางพระศาสนาซึ่งจะเป็นบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพระอุปัชฌาย์ เพราะเป็นการกลั่นกรอง เพื่อให้ได้ผู้มีความตั้งใจจริงและมีความสามารถที่จะศึกษาอบรมในทางพระศาสนาที่ถูกต้องตามหลักพระวินัย และไม่เป็นที่รังเกียจแก่ผู้พบเห็นยังความศรัทธาปสาทะแก่บุคคลทั่วไป

๒.๖ หลักเกณฑ์เกี่ยวกับพวคนอกพระศาสนา (เดียรฉิย)

หลักเกณฑ์นี้เกิดขึ้นเนื่องจากมีผู้อุปสมบทแล้ว ต่อมากลับไปเข้ารีตเป็นเดียรฉิย เมื่อทราบความถึงพระพุทธเจ้าพระองค์จึงตรัสว่า ผู้เคยเป็นเดียรฉิยเข้ามาอุปสมบท ต่อมากลับไม่เชื่อฟังพระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์ว่ากล่าวโดยธรรมกลับคัดค้านแล้วจากไปเข้ารีตเดียรฉิยอีก ครั้นแล้วขออุปสมบทใหม่ เช่นนี้ไม่ควรอุปสมบทให้^{๙๖}

ส่วนกรณีและผู้เคยเป็นเดียรฉิยประสงค์จะขออุปสมบทในพระศาสนา นี้จะต้องได้รับการอบรม คือ ปรีวาสเป็นเวลา ๔ เดือน คือให้โกนผม ปลงหนวด นุ่งห่มผ้าด้วยน้ำผาด (ผ้ากาสาเว) ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง กราบภิกษุทั้งหลายในที่นี้ เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย ๓ จบ แล้วให้ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศขอให้สงฆ์ให้ปรีวาสเป็นเวลา ๔ เดือน เมื่อไม่มีผู้คัดค้านจึงสำเร็จไปชั้นหนึ่งในระหว่าง ๔ เดือนนี้ถ้าประพฤติดนไม่เรียบร้อยไม่เป็นที่พอใจก็ไม่ควรอุปสมบทให้ ถ้าประพฤดิเรียบร้อยเป็นที่น่าพอใจจึงสมควรจะอุปสมบทให้^{๙๗} ยกเว้นเสียแต่พระญาติผู้เกิดในศากยสกุล ถ้าเคยเป็นเดียรฉิยมามาก่อนแล้วมาขออุปสมบท ให้อุปสมบทได้โดยไม่ต้องรับการอบรมเป็นเวลา ๔ เดือน^{๙๘} ข้อยกเว้นนี้พระองค์ได้ประทานเป็นข้อกำหนดพิเศษเพื่อสงเคราะห์พระญาติผู้เกิดในศากยสกุล

^{๙๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๔/๑๙๑.

^{๙๕}สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, หน้า ๒๒๒.

^{๙๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๗.

^{๙๗}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๗ - ๑๔๑.

^{๙๘}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๗.

การอบรมดังกล่าวนี้แม้จะคล้ายกับการขอบรรพชาเป็นสามเณร แต่การอยู่ปริวาสดังกล่าว ผู้ปริวาสก็ไม่มีสถานะเป็นบรรพชิต คงเป็นแต่เพียงการทดสอบดูว่าผู้นั้นมีความตั้งใจจริงในการขออุปสมบทหรือไม่เท่านั้น

หลักเกณฑ์ในข้อนี้แยกได้เป็นสองกรณีคือ ในกรณีแรก ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทแล้วต่อมาไปเข้ารีตเดียรถีย์ (ไม่ว่าก่อนหน้านั้นจะเป็นเดียรถีย์มาก่อนหรือไม่) แล้วก็กลับมาขออุปสมบทใหม่ เช่นนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่ควรอุปสมบทให้ แต่พระองค์ก็ไม่ได้ตรัสแสดงว่าถ้าหากฝ่าฝืนแล้ว พระอุปัชฌาย์จะมีโทษอย่างไร ส่วนในกรณีที่สองนั้นเป็นการทดสอบเพื่อจะให้ได้ว่าผู้มีความตั้งใจจริงในการอุปสมบท เพราะพวกเดียรถีย์นี้อาจมีความตั้งใจจริง หรือในทางกลับกันอาจไม่มีทั้งความตั้งใจและศรัทธาเลยก็ได้ ฉะนั้นจึงต้องมีบททดสอบเพื่อเป็นการทดสอบดูว่าจะใช้ชีวิตในทางพระศาสนานี้ได้หรือไม่ โดยการอบรมปริวาสเป็นเวลา ๔ เดือนก่อน ฉะนั้นพระอุปัชฌาย์จะทำการอุปสมบทให้เดียรถีย์เลยมิได้ ต้องทำการขออนุญาตสงฆ์ให้เดียรถีย์ผู้นั้นได้อบรมปริวาสก่อนโดยพระอุปัชฌาย์อาจจะเป็นผู้สวดประกาศขอให้สงฆ์นั้นให้ปริวาส หรือให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ได้ทำหน้าที่สวดประกาศนี้ แต่คุณสมบัติของผู้ที่จะสวดประกาศให้สงฆ์ทราบนี้พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ภิกษุฉลาด ผู้สามารถเป็นผู้ฟังประกาศให้สงฆ์ทราบ^{๙๙} คุณสมบัตินี้ก็คือคุณสมบัติของผู้ที่เป็นพระอุปัชฌาย์นั่นเอง

โดยสรุปวิธีการในการอบรมปริวาสนั้น ขั้นแรกผู้นั้นต้องปลงผมและหนวด ครองผ้า กาสายะห่มเฉียงบ่า กราบเท้าภิกษุทั้งหลายในที่นั้น แล้วนั่งกระโหย่ง ประคองอัญชลี แล้วว่าไตรสรณคมน์ ๓ ครั้ง จากนั้นให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้ฉลาดและสามารถสวดประกาศให้สงฆ์ทราบว่าผู้นี้จะทำการอบรมปริวาส เมื่อไม่มีผู้คัดค้าน คือสงฆ์ในที่นั้นยอมรับโดยการนั่ง ขั้นที่สอง ผู้อบรมปริวาสจะต้องปฏิบัติให้สงฆ์ยินดี หมายความว่า ประพฤติปฏิบัติตนเรียบร้อยเป็นที่น่าพอใจแก่หมู่สงฆ์ ในที่นี้ได้ยกตัวอย่างของข้อปฏิบัติให้สงฆ์ยินดี คือไม่คลุกคลีกับผู้ไม่เหมาะสม เช่น หญิงหม้าย หญิงแพศยา บัณเฑาะก์ ฯลฯ เป็นผู้ขยันหมั่นเพียรในการงาน สนใจในการศึกษาพระธรรมบาลี อรรถกถา เป็นต้น ส่วนข้อปฏิบัติที่มีให้สงฆ์ยินดีก็มีความกลับกัน เมื่อผู้เคยเป็นเดียรถีย์ปฏิบัติให้สงฆ์ยินดีแล้ว พระอุปัชฌาย์จึงค่อยอุปสมบทให้^{๑๐๐}

๒.๗ การอนุญาตให้อุปสมบทภิกษุณี

ในสมัยพุทธกาลหลังจากที่มีการอุปสมบทภิกษุทางพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่เคยมีศาสนาใดอนุญาตให้ผู้หญิงเข้ามาเป็นนักรบวชมาก่อนภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา คือ พระนางมหาปชาบดีโคตรมีเถรี พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต โดยวิธีรับครุธรรม ๘ ประการ ก็ถือว่าได้อุปสมบทแล้ว ต่อมาในภายหลังพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตวิธีการอุปสมบทภิกษุณีให้มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้น จนศีลของ

^{๙๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๘.

^{๑๐๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๗ - ๑๔๑.

พระภิกษุณีมากกว่าพระภิกษุ ศีลของพระภิกษุณี มี ๓๑๑ ข้อ ส่วนศีลของพระภิกษุมี ๒๒๗ ข้อ จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๗.๑ ครุธรรม ๘ ข้อ

๑. ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับทำอัญชลีกรรม ทำสมาธิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๒. ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๓. ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ งามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๔. ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงพิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟัง หรือ ได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๕. ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติปกขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๖. ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ศึกษา ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๗. ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใดๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๘. ตั้งแต่ตอนนี้เป็นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต^{๑๐๑}

๒.๗.๒ วิธีสอบถามอันตรายิกธรรมของภิกษุณี

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า พระองค์ทรงอนุญาตให้สอบถามอันตรายิกธรรม ๒๔ ประการ แก่สตรีผู้จะอุปสมบท พึงสอบถามอย่างนี้

เธอไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศหรือ

ไม่ใช่สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศหรือ

ไม่ใช่ผู้ไม่มีประจำเดือนหรือ

ไม่ใช่ผู้มีประจำเดือนไม่หยุดหรือ

ไม่ใช่ผู้ใช้ผ้าซับเสมอหรือ

ไม่ใช่คนไหลซึมหรือ

^{๑๐๑}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

ไม่ใช่ผู้มีเดือยหรือ
 ไม่ใช่เป็นบัณฑิตะกัหญิงหรือ
 ไม่ใช่เป็นผู้มีลักษณะคล้ายชายหรือ
 ไม่ใช่ผู้มีทวารหนักทวารเบาดัดกันหรือ
 ไม่ใช่คนสองเพศหรือ
 เธอมีโรคเหล่านี้หรือไม่ คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ
 โรคลมบ้าหมู
 เธอเป็นมนุษย์หรือ
 เธอเป็นหญิงหรือ
 เธอเป็นไทหรือ
 เธอไม่มีหนี้สินหรือ
 เธอไม่เป็นราชภักดิ์หรือ
 มารดาบิดาหรือสามีอนุญาตแล้วหรือ
 มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์แล้วหรือ
 เธอมีบาตรและจีวรครบแล้วหรือ
 เธอชื่ออะไร
 ประวัตินี้ ของเธอชื่ออะไร^{๑๐๒}

๒.๗.๓ วิธีสอนซ่อม

สตรีผู้ที่จะอุปสัมปทาเปกขา มีความเขินอาย พระผู้มีพระภาคจึงอนุญาตให้สอนซ่อมกันได้
 ในที่สมควร ว่า

นี้บาตร
 นี้สังฆาฏิ
 นี้อุตตราสงค์
 นี้อันตรวาสก
 นี้ผ้ารัดถัน
 นี้ผ้าอาบน้ำของเธอ
 เธอจงออกไปยืนที่โน้น^{๑๐๓}

^{๑๐๒}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๕-๓๔๖.

^{๑๐๓}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๗.

๒.๗.๔ คำแต่งตั้งตนเพื่อถามอันตรายิภกรรม

ภิกษุณีผู้ฉลาดพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ข้าพเจ้าพึงถามอันตรายิภกรรมกับผู้มีชื่อนี้^{๑๐๔}

๒.๗.๕ วิธีแต่งตั้งตนและกรรมวาจา

ภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ข้าพเจ้าชื่อนี้จะสอนซ่อมผู้มีชื่อนี้ อย่างนี้ ชื่อว่าตนเองแต่งตั้งตนเอง^{๑๐๕}

๒.๗.๖ วิธีแต่งตั้งผู้อื่นและกรรมวาจา

ภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ ถ้าสงฆ์พร้อมแล้ว ภิกษุณีทั้งหลายชื่อนี้พึงสอนซ่อมผู้มีชื่อนี้ อย่างนี้ ชื่อว่าภิกษุณีอื่นแต่งตั้งภิกษุณีอื่น^{๑๐๖}

ภิกษุณีผู้ได้รับแต่งตั้งแล้วนั้นพึงเข้าไปหาอุปสัมปทาเปกขาแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า แน่ะผู้มีชื่อนี้ เธอฟังนะ นี่เป็นกาลสัตย์ กาลจริงของเธอ เมื่อภิกษุณีผู้สอนซ่อมถามกลางสงฆ์ถึงสิ่งที่เกิด สิ่งที่มีพึงบอกว่า มี ไม่มีก็พึงบอกว่า ไม่มี เธออย่าสะทกสะท้าน เก้อเขิน ภิกษุณีผู้สอนซ่อมจักถามเจ้าอย่างนี้ว่า

เธอไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศหรือ

ไม่ใช่สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศหรือ

ไม่ใช่ผู้ไม่มีประจำเดือนหรือ

ไม่ใช่ผู้มีประจำเดือนไม่หยุดหรือ

ไม่ใช่ผู้ใช้ผ้าซับเสมอหรือ

ไม่ใช่คนไหลซึมหรือ

ไม่ใช่ผู้มีเดือยหรือ

ไม่ใช่เป็นบ้นเตาะกะหญิงหรือ

ไม่ใช่เป็นผู้มีลักษณะคล้ายชายหรือ

ไม่ใช่ผู้มีทวารหนักทวารเบียดติดกันหรือ

ไม่ใช่คนสองเพศหรือ

^{๑๐๔}วิ.จู (ไทย) ๗/๔๒๔/๒๕๐.

^{๑๐๕}วิ.จู (ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๘.

^{๑๐๖}วิ.จู (ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๘.

เธอมีโรคเหล่านี้หรือไม่ คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมือคร่อ
โรคลมบ้าหมู

เธอเป็นมนุษย์หรือ

เธอเป็นหญิงหรือ

เธอเป็นไทหรือ

เธอไม่มีหนี้สินหรือ

เธอไม่เป็นราชกัญหรือ

มารดาบิดาหรือสามีอนุญาตแล้วหรือ

มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์แล้วหรือ

เธอมีบาตรและจีวรครบแล้วหรือ

เธอชื่ออะไร

ประวัติของเธอชื่ออะไร

ห้ามผู้สอนซ่อมกับอุปสัมปทาเปกขาเดินมาพร้อมกัน ภิกษุณีผู้สอนซ่อมพึงเดินมาก่อน
แล้วประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ ดิฉันสอนซ่อม
เธอแล้ว ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ผู้มีชื่อนี้พึงเข้ามาได้ พึงเรียกอุปสัมปทาเปกขาว่า เธอจงเข้ามาเถิด^{๑๐๗}

๒.๗.๗ คำขออุปสมบทต่อภิกษุณีสงฆ์

พึงให้อุปสัมปทาเปกขาห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุณีทั้งหลาย
นั่งกระโหย่งประนมมือ ขออุปสมบทว่า

แม่เจ้า ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเถิด

แม่เจ้า ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๒ สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเถิด

แม่เจ้า ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๓ สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเถิด^{๑๐๘}

๒.๗.๘ ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา

ภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ บริสุทธ์จาก
อันตรายิภกรรม เธอมีบาตรและจีวรครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นประวัติ
ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบท มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นประวัตินี้ นี่เป็นญัตติ

^{๑๐๗}ว.จ. (ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๘-๓๔๙.

^{๑๐๘}ว.จ. (ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๙-๓๕๐.

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสมบทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ บริสุทธิจากอันตรายิภกรรม เธอมีบาตรและจีวรครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินิ สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินิ แม่เจ้ารูปใด เห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินิ แม่เจ้ารูปนั้นพึงนั่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นด้วย แม่เจ้ารูปนั้นพึงทักท้วง

แม่ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ฯลฯ

แม่ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสมบทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ บริสุทธิจากอันตรายิภกรรมทั้งหลาย เธอมีบาตรและจีวรครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินิ สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินิ แม่เจ้ารูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินิ แม่เจ้ารูปนั้นพึงนั่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นด้วย แม่เจ้ารูปนั้นพึงทักท้วง

ผู้มีชื่อนี้ สงฆ์ให้อุปสมบทแล้ว มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินิ สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนั่ง ข้าพเจ้าถือความนี้มั่นเป็นนตอย่างนี้

หลังจากนั้น ภิกษุณีพึงพาเธอเข้าไปหาภิกษุสงฆ์ ให้ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งให้กราบทำภิกษุทั้งหลาย แล้วให้นั่งกระโห้ง ประนมมือ ให้กล่าวคำขออุปสมบทต่อพระภิกษุสงฆ์^{๑๐๙}

๒.๗.๙ คำขออุปสมบทต่อภิกษุสงฆ์

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันชื่อนี้เป็นอุปสมบทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิแล้วในภิกษุณีสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ สงฆ์โปรดอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นด้วยเถิด

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันชื่อนี้เป็นอุปสมบทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิแล้วในภิกษุณีสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๒ ขอสงฆ์โปรดอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นด้วยเถิด

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันชื่อนี้เป็นอุปสมบทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิแล้วในภิกษุณีสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๓ ขอสงฆ์โปรดอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นด้วยเถิด^{๑๑๐}

^{๑๐๙}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๕/๓๕๐-๓๕๑.

^{๑๑๐}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๕/๓๕๑.

๒.๗.๑๐ ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธีแล้วในภิกษุณีสงฆ์ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธีแล้วในภิกษุณีสงฆ์ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธีแล้วในภิกษุณีสงฆ์ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ผู้มีชื่อนี้ สงฆ์ให้อุปสมบทแล้วมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้^{๑๑๑}

โดยสรุป ในการอุปสมบทของภิกษุณีสงฆ์จะต้องขออุปสมบททั้งฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ และต้องขออุปสมบทต่อฝ่ายภิกษุสงฆ์ด้วย นี่เป็นข้อบัญญัติของพระบรมศาสดา

^{๑๑๑}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๕/๓๕๒.